

Om Geistligheden som Rigsstand i Danmark efter Reformationen,

af

Dr. C. T. Engelstoft,
Professor i Theologien.

Det paafaldende Phænomen, som de nordiske Riger frembyde i en geistlig Rigsstand efter Reformationen, bliver i Almindelighed, i det mindste i den danske Historie, betragtet som en uafbrudt og lidet modificeret Bibeholdelse af tidligere catholske Forhold, i det der siges, at „den geistlige Stand blev ved Reformationen fra Rigets første Stand den anden“¹⁾; eller „at Geistligheden (ved Reformationen) ikke tabte sin Stemmeret paa Rigsdagene, da den regelmæssig blev indkaldt til disse tilligemed de andre Stænder“²⁾; eller og „at efter Reformationen ansaaes endnu alle (fire) Stænder for mødeberettigede (ved Rigsdagene), og Geistligheden indtog efter Adelen den næste Plads“³⁾. Men saa vist det end er, at Danmarks Statsforfatning en Tid efter Reformationen havde en geistlig Rigsstand, der afgav sin Stemme over Statens

¹⁾ Schlegels Danmarks og Hertugdømmernes Statsret S. 104. Jfr. S. XI.

²⁾ J. E. Larsen: „Om Rigsdage og Provindsialforsamlinger samt Rigsraadet i Danmark fra det 13de Aarh. indtil Statsforandringen 1660. Hist. Tidsskr. 1 B. S. 317.

³⁾ P. F. A. Hammerich: „Om de tre uadelige Stænders Deeltagelse i Danmarks og Norges Statsanliggender fra Rigsdagen 1523 til Rigsdagen 1660.“ Nyt Hist. Tidsskr. 1 B. S. 415.

almindelige Anliggender, saa lidet sandsynligt maa det forekomme Enhver, der kender Reformationstidens Mand, at denne Tidsalder selv skulde have indsat den evangeliske Lærerstand til en saadan statsborgerlig Virksomhed; og selv naar man betragter den nærmeste Tid før Religionsforandringen, vil man ikke finde den geistlige Stand i Besiddelse af en saadan Stilling i Statssamfundet, at denne ved umiddelbar Bibeholdelse kunde forklare den Plads, som den protestantiske geistlige Stand fik i Samfundet⁴⁾. Disse Betragtninger have foranlediget nærværende Forfatter til at underkaste denne Deel af den danske Statsforfatnings Historie en noiere Undersøgelse, hvis Resultat skal slutte sig nærmere bestemmende til de tvende af andre Forfattere i dette Tidsskrift meddeelte Afhandlinger om Danmarks Statsforfatning⁵⁾. Men, imedens Undersøgelsen saaledes nærmest havde til Formaal at efterspore Oprindelsen af den geistlige Rigsstand som Led af Statsrepræsentationen, har imidlertid Stoffet naturligen medført, at den tillige maatte omfatte Standens Virksomhed som saadan saavel i den borgerlige som i den kirkelige Retning, for saavidt som nogen saadan kan paavises paa danske Rigsdage indtil Statsforandringen 1660.

⁴⁾ Det har vel heller ikke undgaact de tvende sidstnævnte Forfattere, at Geistlighedens Repræsentation før Reformationen var væsentlig forskjellig fra den, som den senere fik; thi det erkjendes for uvisst, om den ringere Geistlighed kaldtes til Rigsdagene i den catholske Tid, (Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 251) og indrømmes, at "den lavere Geistligheds Repræsentation først udviklede sig med (?) Reformationen". (Nyt Hist. Tidsskr. a. Et. S. 410). Men de have ikke gennemført denne forskjelligheds Indflydelse paa Overgangen ved Reformationen.

⁵⁾ De anførte Afhandlinger af Prof. Larsen og Mag. Hammer ich i Hist. Tidsskr. Iste Bd. og Nyt Hist. Tidsskr. Iste Bd.

I. Geistligheden som Rigsstand for Reformationen.

En skarpt udfondret og privilegeret Stand maatte Geistligheden naturligtviis danne i Middelalderens Statssamfund; thi foruden den Helligheds Glæde, som omgav den og uvilkaarlig medførte, at Alt hvad der vedrørte dens Personer og Interesser, unddroges de almindelige Love, stillede ogsaa dens Forhold til den almindelige romerske Kirke den udenfor og over hver enkelt Stats Organisme. Kirkens Repræsentanter stode som Medlemmer af en almindelig Organisation, der havde sine egne Love og sit eget Overhoved i den romerske Biskop, og som i Ideen, og for en stor Deel af Europa ogsaa i Virkeligheden, havde sin egen verdenslige Skytsherre, den romerske Keiser. For Nordens Bedkommende oprettede Pave og Keiser Erkebispedømmet Bremen efter de kirkelige Grundsætninger; Paven oprettede, og Keiseren stadfæstede de første danske Bispedømmer, og i Forening med de danske Konger ordnede Paven omfærd det hele Kirkevæsen, hvorved de Geistliges Retstilling blev anerkendt og gennemført efter de fælles romerske Principer. Saaledes fik den danske Stat en Stand, som med Høie kunde beraabe sig paa Kirkelov og Keiserlov ved Siden af Landslov og kongelige Haandfæstninger og Reccesser⁶⁾, og som forlangte „romerske“ Privilegier stadfæstede af enhver ny Konge, ligesom enhver anden Stand fik sine borgerlige Privilegier stadfæstede af Kongens

⁶⁾ Saaledes henviser de danske Prælater endnu 1527 og 1530 til Kirkeloven, Keiserloven, vor Landslov, biskoppe Privilegier og gamle og nye Reccesser og Haandfæstninger. Ny Danske Mag. V. D. S. 294—95. 297. 317. 319. At man endnu under Reformationen vedblev at bede i Danmark for „Keiserlig Majestæt“, maa betragtes som en uvilkaarlig Eftervirkning af den catholske Idee om Keiseren som Christenhedens Overhoved. (S. Theol. Tidsskr. XI. Bd. 1 S. S. 92.)

Maade⁷⁾). At disse Privilegier paa det Stærkeste udsøndrede Geistligheden som egen Stand baade ved personlige og reelle Rettigheder, er bekjendt: deirkelige Personer vare urørlige, Kirkens Eiendomme skattefrie, Valget af deres Besiddere selvstændigt, deres Bestyrelse herskabelig fri o. s. v.

En Rigsstand blev denne privilegerede Geistlighed ligesaa naturligen i Middelalderens Stat. Ikke dens Eiendomme, men dens historiske Forhold til den sig udviklende Statsforfatning og dens aandelige Betydning i Samfundet afgav Grundvolden derfor. Saalænge endnu Folkesamlinger holdtes i Norden for at vedtage Love og fatte Beslutninger⁸⁾, kunde de geistlige Statsborgere saameget mindre savnes blandt de frie Mænd, hvilke derved mødte og havde Stemme, som det var dem, der repræsenterede og forkyndte de nye og ligesom guddommelige Grundfætninger, Folket vilde udpræge i Samfundet og følge i sine Foretagender. Men om end de geistlige Mænd derfor mødte som alle andre Borgere, kan der dog endnu ikke være Tale om en geistlig Rigsstand, da Folkesamlingernes demokratiste Charakter udelukte enhver Standsdeling, og kun tilstedte den uvilkaarlige Deling i Fornemme eller Ansæete, (Kongens Omgivelser, Hovdinge) og den almindelige Mand. Dog gjorde Geistligheden paa dette

⁷⁾ Under denne Form stadfæstede sidste Gang Kong Frederik den Første i sin Haandsætning »den hellige Kirkes og dens Tjeneres Privilegier, Friheder, Statuter og gode gamle Sædvaner, som dem friest undt og givne ere af den hellige romerske Kirke og hellige fremsarne Fædre, kristne Konger, Hyrster, Hyrstinder og Forstandere'. (Badens Afhdl. i Fædrelandets Cultur-, Stats-, Kirke- og Literairhistorie 3 Bd. S. 84 og Sammes Danmarks Historie 2 D. S. 2, som bør berigtiges med Hensyn til Ordet »friest« efter Citatet i Ny D. Mag. V. S. 317 og de foregaaende Haandsætninger.)

⁸⁾ I Henseende til dette og de øvrige Puncter i denne hele Overfigt over Statsforfatningens Udvikling, henvises til Prof. Larsens ovenfor anførte Afhdl. i Histor. Tidsskr. 1 Br.

Standpunct af Statsforfatning sit første Skridt til at blive en Rigsstand, i det Knud den Hellige tillagde Biskopperne Rang og Sæde over de verdslige Fornemme eller Hertuger, „forbi han ikke vilde lade Besidderne af et saa stort Ravn blive iblandt de Private, men meget mere forsøge deres Anseelse ved Hørsfortrin“⁹⁾. De øvrige Geistlige forbleve saaledes vel blandt de Private; men ved Biskoppernes Forsæde i Folketsforsamlingen, var Grunden lagt til en geistlig Adelsstand, som første Rigsstand, da Folketsforsamlingerne fort efter udviklede sig til Stænderforsamlinger.

Folketsforsamlingerne afløstes nemlig i Løbet af 12te og 13de Aarhundrede af Rigsdage, paa hvilke de Mødende optraadte som Medlemmer af Stænder eller Dele af Folkets Heelhed — en Overgang, som gik ved Siden af Udviklingen af de tvende Herrestænders Overvægt over den almindelige Mand. Enten nu denne Overgang skete ved Udsøndring af de fornemste Medlemmer af Folketsforsamlingen til forudgaaende Raadslagning, eller den gik igiennem Indkaldelse af disse alene til Herredage, til hvilke da et plebeisk Element (naar det behøvedes) blev føiet ved Fuldmægtige af Almuen i Almindelighed, og fra 1250 af Bønder og Kjøbstedborgere særskilte, — maatte denne Overgang fuldbringes igiennem en Udfilning eller en skarpere Afgrændsning af Folketsforsamlingens Masse, eller af Folket i dets Heelhed; og deri maa den geistlige Stand ikke alene have deeltaget, men kan ogsaa antages at have spillet en betydelig Rolle. Folketsforsamlingens Masse maatte først dele sig i Herrestænder og de lavere Stænder, og begge dernæst igjen i deres tvende Bestanddele. Men for den geist-

⁹⁾ Saxo ed. Müller II, 575. Ogsaa i Hedenstabet havde de Mænd, som vare Goder (eller Præster), det første Sæde ved Folketsforsamlinger. (N. N. Petersen Danm. Historie i Hedenold III. S. 258, 282—83.)

lige Folkerepræsentation var netop en Standsæiendommelighed tidligt og fra først af og meest afsluttet tilstede: den havde sine skarpt betegnede Standsprivilegier; og da dens Formænd allerede som saadanne indtog en særlig Plads i Forsamlingen, og derhos efter Christendommens theocratistiske Opfattelse maatte gjøre Fordring paa meer end en lige Stemme, (snarere paa det ledende og afgjørende Ord) ved almeenvigtige Anliggender, saa var den tillige stillet som en Herrestand ligeoverfor Almeenheden. Den kunde derfor tiene Adelstanden til Forbilled og Støtte, baade i Henseende til denne Stands egne Privilegier¹⁰⁾, og i Henseende til den overgribende Indflydelse paa Afgjørelsen af Statens Anliggender; thi naar Kongerne efter Middelalderens Aand tillagde de aandelige Fædres Raad den største Bægt, kunde Adelen som Magtens Repræsentanter ikke opgive sin lige Ret til at staae Thronen nær, og den hævede sig derfor med den geistlige. Herrestændernes Deling i tvende var ogsaa givet ved den geistlige Stands Begreb selv; og medens Biskopperne drog de efterhaanden organiserede Domcapitler og de rige Klosters Abbeder og Provster til sig som Stands Repræsentanter, samlede Adelen sig efterhaanden til en stedse mere afsluttet Herrestand ved Siden af dem. Ligeoverfor disse Herrestænder beholdt den menige Almue en tvivlsom Andeel i Statsmagten. Dens Adkomst til en saadan syntes kun at ligge i Borgernes individuelle Interesser som Næringsstænder; de deelede derefter i Borger- og Bondestand¹¹⁾, og det blev mere deres Samtykke, end nogen virksom

¹⁰⁾ Jurisdiction, Forstrandsret, Patronatsret o. m. kunne udledes af denne Kilde. (Schlegels Statsret S. 86.)

¹¹⁾ Ved denne Deling blev Middelalderen staaende; men ligesom den i sig selv ikke er udtømmende, saaledes viste sig ogsaa i demokratistiske Tider Tendenser til yderligere Delinger s. Ex. i Sverrig i 16de Aarh., hvor Krigerstand og Biergværtsstand en Tid optraadte paa

Andeel i Beraadslagning og Regjering, man kunde vente af deres Deputerede.

I denne Statsforfatning af 4 Rigsstænder er det da egentlig kun den høie Geistlighed, der danner Rigsstanden som Herrestand, og man finder hverken Spor af den menige Geistligheds Repræsentation¹²⁾ eller nogen Plads for denne Stand i Rigsdagenes Organisation, ligesaa lidt som Forholdet i den geistlige Stand selv leder til at vente den repræsenteret. Hvad Rigsdagenes Organisation angaaer, kunne nemlig den lavere Geistligheds Repræsentanter ligesaa lidt tænkes at indbefattes under Almueen (der modsættes Rigets Prælater og gode Mænd) som under Herrestanden; det Første kunde ikke være Tilfældet formedels den geistlige Stands skarpe Udsøndring fra de verdslige; det Sidste ikke formedels denne Stands egen indre Organisation. Geistligheden var nemlig i sig selv ikke organiseret efter noget Frihedsprincip; af de tvende Dele, hvori den faldt, stod den ene i et saa absolut Afhængighedsforhold til den anden, at der ikke kunde være Tale om dens selvstændige Repræsentation. Den strenge Subordination, som giennumtrængte denne Stand, stillede nemlig Herrebisper, Domherrer, Abbeder og Klostersprovster ligesaa høit over Sognepræster, Vicarer og Munke, som Herremændene over Ugedagstjeneren. Det var Herrerne,

Rigsdage, (Stiernholm Bidrag till svenska samhälls-förfatningens historia 1 Afdel. S. 80 og 81) og i aristokratiske Tider kunde ogsaa Magthaverne finde det passende, sundom at forhandle med mindre Fractioner af disse Klasser f. Ex. Seshædernes Deputerede i Danmark 1561 (s. nedenfor Not. 62.)

¹²⁾ De af Prof. Larsen (i Hist. Tidsskr. 1 Bd. S. 251) anførte Diplomer, hvori gode Mænd af Geistligheden nævnes, indeholde neppe Beviis for nogen Standsrepræsentation ved Deputerede af den lavere Geistlighed; da netop Ordet „de bedste Mænd“ nærmest henviser til Individier, som havde personlig Adkomst til at være tilstede.

der befattede Kirken eller bevilgede Skat af den, og det var dem, der skulde vaage over Kirkens Rettigheder og gøre dens Grundsætninger gjældende, saa at der ikke var Grund til at indkalde nogen anden Repræsentation, enten Rigsdagene skulde bevilge Skat eller vedtage Love¹³⁾. Fra den Tid, da man kender noget Nærmere til Rigsdagene's Indfaldelse, er der heller intet Spor af nogen Repræsentation af den lavere Geistlighed. Da Kong Hans i Aaret 1482 skulde endelig vælges og hyldes i Danmark, indkaldte Rigsraadet til Møde i Kallundborg „Prælater, Riddere og Evende, fric og frelse Mænd, een Borgemeester og tre Raadmænd af hver Kiøbstad, to Bønder af hvert Herred“¹⁴⁾, men ikke den menige geistlige Stand, som altsaa var repræsenteret af sine Prælater. I Aaret 1487 lod den samme Konge sin Søn hylde i Lund: Rigsraadet udfærdigede Acten „med menige Klerkeri, Ridderstabs, Kiøbstedmænds og Bønders Billie og Samtykke“; men de Geistlige, som deeltog deri, vare foruden Rigsraadets 11 geistlige Medlemmer kun 12 Klosterforstandere og Domherrer. Især er den Rigsdag, som holdtes 1494, i denne Henseende mærkelig: Kongen og Rigsraadet havde erklæret den fornøden, fordi det opfastede Spørgsmaal rørte hele Riget paa og ikke kunde besvares uden med alle Rigets Indbyggerses Fuldbyrd og Samtykke; derfor indkaldtes „alle Rigens Raad, Bisper, Prælater, Abbeder, Provster, Ridderstabet, Kiøbstedmænd og Almue“¹⁵⁾; altsaa for Geistlighedens Bedkommende var det kun dens Herrestand, der indkaldtes, naar alle Rigets Indbyggerses Samtykke skulde erhverves paa en almindelig Rigsdag. Det var den sidste bekiendte almindelige Rigsdag, som blev

¹³⁾ Saaltes 1514; see Werlauff Abb. Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen (Progr. 1850) S. 85.

¹⁴⁾ Jahn Danmarks Historie under Unionskrigene S. 561.

¹⁵⁾ Pritfeldt S. 992 og 1009.

holdt for Reformationen. Men hvilket Begreb man havde om en Rigsdags Sammensætning, kiendes af Udtrykkene derom baade før og siden; thi naar man ikke blev staaende ved at benævne den „gode Mænd og menige Almue“, var den staaende Benævnelse: „Rigsraad, Prælater, Ridderstab og nogen Almue“; eller „Rigsraad, Biskopper, Prælater, Riddere og Svende, Riøstedmænd og menige Almue“¹⁶). Saaledes var Begrebet om en almindelig geistlig Rigsstand fortrængt af Begrebet om et lidet Antal af Mænd, hvem Andeel i Rigets Styrelse tilkom formedelst deres kirkelige Høihed. Det blev ikke uden sin Straf, at den høie Geistlighed saaledes adskilte sig fra den hele Stand; thi den kunde derved saameget desto lettere tilsidst blive betragtet som en blot Adelsstand, der deelte Magt og Hverv med den verdslige Adelsstand, og kun havde et verdsligt Hverv ved Siden af sin kirkelige Stilling, ikke i Kraft af et religiøst Kald.

Alf Herrestændernes Midte opvorede i Tidernes Løb atter en ny politisk Dannelse i det for Norden eiendommelige Rigsraad, ved hvilket saavel Stændernes Indflydelse paa Statens Anliggender blev forringet, som den geistlige Stands Repræsentation ængere begrændset. Fra en ubestemt og frit valgt Kredss af Raadgivere, som Kongerne tilkaldte eller benyttede af begge Herrestænder, udvillede Kongens Raad sig ved Overgangen fra 14de til 15de Aarhundrede til et sluttet Collegium af Mænd, der tilegnede sig Rigsdagens Magt, at handle i Folkets Navn, tilligemed Raadgiveres Kald til at deeltage i Kongens Beslutninger¹⁷); det udgjorde paa cengang

¹⁶) Kong Hans's Haandfæstning Art. 23 og 16, Christian den Andens Art. 32, Frederik den Førstes Art. 35 (Vadens D. S. II. D. S. 306 og S. 412. III. D. S. 9.)

¹⁷) Om Rigsraadets Oprindelse, see især L. Engelstofts Recens. af Schlegels Statsret i Maanedsskr. for Literatur 1ste Bd.

en høieste Repræsentation af Folket og en stadig Medregiering med Kongen: som Repræsentation var det sammensat efter et ligeligt Forhold af Rigets forskiellige Lande, og som saadan valgte det Kongen paa Folkets Begne, bandt hans Hænder ved Haandfæstningen paa menige Indbyggeres Begne, udøvede ofte Stattebevillingsretten og gav de kongelige Beslutninger Rigsgyldighed; som Medregentskab handlede Rigsraadet paa „Rigets Begne“ i Thronvacancer¹⁵⁾ og deeltog i alle politiske Forhandlinger med Udlandet. I Dannelsen af dette politiske Collegium havde den geistlige Stand ikke blot stedse sin Plads; men den tør navnlig have udøvet en ikke ringe Indflydelse paa dets Udvikling. Det hele Collegium har allerede en mærkværdig Lighed med de kirkelige Domcapitler: disse valgte Biskoppen paa den øvrige Stiftsgeistligheds og Folkets Begne som den førstes Bedstemænd og det sidstes Formyndere; de bandt hans Hænder ved Balgcapitulationen og udgjorde hans Raad. Men den historiske Gang tog den modsatte Retning i de to lignende Institutioner: ved Pavernes Understøttelse gjorde Biskopperne sig uafhængige af deres Raad, og Paven selv undergrov Balgfrigheden; men i Staten gik Kongens Raad over fra at raade til at herske. Geistligheden kan ogsaa have haft sin særlige Indflydelse derpaa. De geistlige Medlemmer af Kongens Raad vare de indflydelsesrigeste og fasteste; deres Kundskaber (navnligen nødvendig til Canslerembedet) og deres Stilling i en christelig Stat gav dem en saadan Betydning, at det ansaaes for passende at indføre deres Navne fremfor alle andre Raadgiveres i de offentlige Actstykker. Alle Biskopper, hvis Bispestol laae under Kronen, ansaaes for Kongens og Rigets Raader, og derved unddroges efterhaanden

15) Hvitfeldt S. 965 o. øst. Slotsoverens Overgang fra den ene Konge til den anden giennem Rigsraadet. Jvfr. Christian den Andens Haandfæstning Art. 27.

en betydelig Deel af Raadets Medlemmer fra Kongens frie Valg og Udfæddigelse. Endelig maatte „Biskopper af Guds Raade“, og med det ovenberorte theocratiske Begreb om deres Kald i Verden, naturligen føle sig tilskyndede til at handle paa det dem betroede Folks Vegne og til at regiere med Kongen: de udtalte ligesom det christelige Folks ideale Villie: de gik stedse forud for de verdslige Magnater i at tilegne sig Part i Kronens Rettigheder¹⁹⁾, og i Thronvacancen kunde en Biskop kalde sig Konge i sit Stift, som den, der var Formand for Provindsens øvrige Rigsraader²⁰⁾. Betragter man nu paa den anden Side Rigsraadets Forhold til Stænderne, kan ogsaa Tilværelsen af de menige Stænders Magt og Ret være bleven befordret ved de geistlige Medlemmer af Kongens Raad, estendi det mindst kunde betvivles i den geistlige Stand, at dens mægtige Overhoveder havde Ret til at handle paa hele Standens Vegne. Maaskee Biskopperne fra denne Side fandt det rigtigst at forene sig med Enkelte af den anden store Kirkestand, Klosterstanden, for at forebygge al Indsigelse mod Rigsraadernes fuldstændige Repræsentationsret; man finder stedse i Danmark to, tre eller fire geistlige Rigsraader af denne Stand ved Siden af Biskopperne²¹⁾.

I disse 9—12 geistlige Rigsraader havde saaledes Geistligheden sin høieste Repræsentation i det politiske Statsliv; de deelte Magten med et større Antal af den verdslige Adel;

¹⁹⁾ Jfr. Not. 10. Myntret og Udfæddelse af Adelsdiplomer give Exempler paa saadanne Overgreb (Schlegels Statsret S. 94 og 92.) Men en Biskop kunde vægre sig ved at lade sig betjene af Kongen med Rigets Lehn.

²⁰⁾ Saaledes maac formeentlig Rønnows bekjendte Ord forståas. Knudsen 3. Rønnow S. 91.

²¹⁾ Priorer af Antvorskov og Dalum, Abbeder af Sorø, Ringsted og Esrom, Provster af Roskilde, Borglum, Viborg og Dalby forekomme saaledes i 15de og 16de Aarh. i Danmark. (Larsen i Hist. Tidsskr. 1 Bd. S. 275.)

og medens der vel i dette Rigsraads indre Virksomhed vedblev at være en Bevidsthed om dets dobbelte Element, formedelt hvilket Nogle vare de verdslige, Andre de geistlige Interessers Forsvarere²²⁾, optraadte det i alle ydre Forhold som en sluttet Heelhed, der tilligemed Kongen udgjorde Rigets Regiering og ligeoverfor ham Folkets Repræsentation.

Under dette regierende Rigsraads Vælde blev de fire Rigsstænders Repræsentation med Tiden af ringere og ringere Betydning. Rigsdage bleve yderst sjældent indkaldte, undtagen naar Regieringen fandt det fornødent til at søkke Lydighed eller forøge sin egen Styrke; og hvad den geistlige Stand angaaer, er der endog Spor af, at dens Repræsentation i Rigsraadet ansaaes for tilstrækkelig, endog paa almindelige Rigsdage. Saaledes synes det, at der til den ovennævnte Rigsdag i Maret 1494 ingen mødte af denne Stand uden de Prælater, som sadde i Rigsraadet²³⁾, og ved flere Leiligheder favner man den geistlige Stand, hvor den nødvendigen maatte nævnes, derjom den ikke tænktes fuldstændigen repræsenteret i Rigsraadet. I Maret 1533 erklærede man saaledes Herredagen incompetent til at vælge en Konge, fordi der ved saadan Leilighed „pleiede at forskrives Nogle af de bedste og mærkeligste af Adelen af hver Proviuds, samt en Borgemeester og nogle af de bedste Borgere af Kiøbstæderne“²⁴⁾; Bønderne kunde være overseete i denne Beskrivelse af en Rigsdag, men Geistligheden kan saa meget mindre være det, som det var den, hvis Interesse især var knyttet til det forestaaende Valg;

²²⁾ Saaledes i Forhandlingerne mellem Frederik den Første og Rigsraadet i N. Danske Mag. V. S. 293.

²³⁾ Svitsfeldt S. 1010 siger nemlig, uagtet den almindelige Indkaldelse, i Actstykket selv: at Rigsdagen bestod af Rigets Raader, 4 Riddermand af hvert Stift &c.

²⁴⁾ Ny D. Mag. II, S. 201—2.

den maa altsaa være indbefattet i Rigsraadet eller regnet til Adelen i hver Provinds.

Stedetfor Rigsdage holdtes derimod Herredage under Rigsraadets Regimente. Forsaavidt som disse alene bestode af Rigsraadets Medlemmer fra alle Provindsjer, (almindelige Herredage) vare de kun Formen for Rigsraadets Regiering; men oftere kaldte Regieringen enkelte Stænder til Mødet, naar der skulde afgjøres Sager, hvortil den meente at behøve deres Samtykke. Paa saadanne Herredage kunde da den menige geistlige Stand atter være fremkommet som en Rigsstand. Men man finder aldrig, at den geistlige Stand blev indkaldt til saadant Møde med Regieringen; og selv naar dens angrebne Interessers Forsvarere i Rigsraadet, indskøde sig under Incompetence, søgte de ikke denne i en usfuldstændig Repræsentation af Standen, men i Sagens Forhold til den universelle Kirke udenfor Riget²⁵). Kun til den ene Herredag i Kiøbenhavn 1530 bleve „Biskopper og Præster“ (presbyteri) indkaldte²⁶); men det var til at møde for Rigets høieste Ret, ikke for at deeltage i Beslutninger, og i Forhandlingerne selv førte Biskopperne og Prælaterne ene Ordet i deres eget Navn²⁷). Derimod mødte den geistlige Herrestand, naar Rigsraadet samlede Adelen omkring sig til de Herredage, som nærmest havde Lighed med de gamle Rigsdage. Ligesom da den verdslige Deel af Rigsraadet bestyrkede sig ved den menige Adels Tilfaldelse, saaledes have ogsaa de geistlige Medlemmer tilkaldt de fornemste af Kirkens Mænd, saasom ved Herredagen i Roeskilde 1523 otte Abbeder og to Klosterprovster²⁸).

²⁵) N. D. Mag. V, S. 293.

²⁶) Den sibiyske Kronike Scr. Rer. Dan. II. 586.

²⁷) See min Afhandl. om denne Herredag i Theol. Tidsskr. I Bd. 2 S.

²⁸) Badens Afhdl. 3 D. S. 73.

Men om denne geistlige Adels virkelig blev betragtet som en særlig kirkelig Repræsentation, kan betvivles, naar man ser, at det Actstykke, som de nysnævnte Dignitarier i Forbindelse med 11 Adelsmænd og det hele Rigsraad have udfærdiget om Kong Frederiks Valg, paaberaaber sig Samtykke af Adelen, Riddermænd, Kiebstedmænd, Bønder og menige Lands Indbyggere; men ikke nævner den geistlige Stands²⁹⁾. I ethvert Tilfælde var Bevidstheden om disse Herrers kirkelige Stand fort før Reformationen ikke meget klar, naar en saa kirkelig findet Mand som Forfatteren af den skibyske Krønike, idelig kunde indbefatte baade Rigsraadets og Herredagenes samtlige Medlemmer under Benævnelsen regni magistratus et proceres³⁰⁾, medens han ogsaa bruger det sidste i Tilfælde, hvor det alene kan forståes om Adelsmænd³¹⁾. Kirkens Herresstand var saagodtsom bleven til en Fraction af Adelen med kirkelige Lehn; de kaldtes vel aandelige eller hellige, men deres Adkomst til Statsstyrelsen søgtes ei længere i deres Stands aandelige Berettigelse eller Betydning.

Med dette Resultat af en historisk Betragtning af den geistlige Standsrepræsentation henimod Reformationen, stemmer aldeles overeens, hvad der ved Overgangen selv officielt er blevet sagt baade om Rigsdage og Herredage: ved Rigsdagen i Kiøbenhavn 1536 fandt Kongen det fornødent at udtale sig om det Usædvanlige i dens Sammensætning; men han saa

²⁹⁾ Emsl. S. 81. Hvitfeldt siger ogsaa kun, at denne Konge blev hyllet af Adel, Borgere og Bønder. S. 1251 og 1254.

³⁰⁾ Sc. Rer. Dan. p. 516 comitia omnium procerum et magistratum totius regni Datie. p. 582 solennis dominorum et magistratum regni conventus.

³¹⁾ Emsl. p. 582: sacrilegi principis et quorundam procerum favore, non minus iusano quam violento, et hujus insanie rabiem (imod Viskopperne og Geistlighed) nunquam impune tulissent princeps ac regni proceres.

det kun deri, at Borgere og Bønder vare tilfaldte, og om at den geistlige Stand fattedes, har han intet Ord. Om Herredage siges ved samme Leilighed, at det tilforn havde været Sædvane ikke at forskrive uden Ridderstabet og Adelen³²). Under disse Categorier indbefattede altsaa Statsretten de geistlige Dignitarier, som havde Sæde i Rigsraadet og mødte ved Herredagene. Og skulde nu Reformationen selv have fremdraget og skabt en politisk Rigsstand af Geistligheden og begavet den med politiske Rettigheder som en af de fire Rigsstænder, der senere forefindes? Dette vil beroe paa Reformationens Begreb om geistlig Stand og paa den Anvendelse, der blev gjort af det i Danmark.

2. Reformationen.

Reformationen stod i den stærkeste Strid med Begrebet, baade om en borgerlig privilegeret Geistlighed i Almindelighed, og om en geistlig Rigsstand i Særdeleshed. Den kom til en ganske anden Deling ved Anvendelsen af Begreberne Geistlig og Verdselig. Først nedbrød den Skillevæggen mellem geistlig og verdslig Stand: enhver Christen er Geistlig; derfor ere de Privilegier og den Hellighedsglorie, hvormed Paven's Kirkestat, Kirkens Personer, have omgivet sig, kun Digt og Blændværk, under hvilket de søge egen Fordeel; Dyrigheden har sin Ret og Pligt med Hensyn til dem som til alle andre Borgere. Fremdeles naar alle Christne ere Præster, trænger en christelig Stat ikke til en særlig Rigsstand, der ligesom skulde holde dens Administration i det christelige Spor og værne om Religionens Interesser; hvad Staten i denne Henseende maa gjøre og lade, vil en christelig Dyrighed vide selv, eftersom Christendommen ikke er en enkelt Stands

³²) Kongens Budskab til Rigsdagen i Ny Danske Mag. 3 Bd. S. 3.
Nyt historisk Tidsskrift. IV.

eller en for Staten fremmed Lov, der med tvingende Bud forkyndes udenfra, men en Mand, der indenfra udpræger sig i Statens som i Individets Liv. Den maa derfor gjøre sig gjældende paa anden Maade i det offentlige Liv, end igiennem en Fraction af en Rigsdag eller en Geistligheds Banbullaer. Det hele christelige Folk og en christelig Dyrighed er Organet for dens Anvendelse paa Statens Orden og Styrelse.

Men i en ganske anden Betydning har den evangeliske Anskuelse vistnok ogsaa en geistlig Stand, en Stand for Kirken. De, hvem det kirkelige Embede overdrages af Menighed og Kirkens Styrere, udgjøre forsaavidt en Stand, som de have egne Rettigheder og Pligter i det kirkelige Livs Sphære: Ordets offentlige Forkyndelse, Sacramenternes Administration og Kirketugten er paa een gang deres Rettigheder og Pligter; Beskyttelse i deres Kald og Underholdning af deres Embede er deres Ret. Vil man kalde denne Lærerstand en geistlig Stand, da er den ikke en saadan, der efter sin Idee har Kald til at deeltage særlig i Statens Styrelse. Dens Kald er det aandelige, Siælens Frelse ved evangelisk Tro, og der er Intet, Reformatorerne med mere Bestemthed frafiende Lærerstanden end Udkomsten til at herske og indblande sig i det verdslige Statsliv. Deres Magt over dette gaaer kun giennem deres Indflydelse paa et christeligt Folks og en christelig Dyrigheds Dplysning, ikke giennem en Stemmeret i Statens Repræsentation.

Betragte vi nu med disse Grundsætninger for Die, hvad der skete i Danmark i Aaret 1536 og den næstfølgende Tid, da ville vi deri finde et utvetydigt Udtryk af denne evangeliske Anskuelse: Kongen lader fængsle samtlige Biskopper — Lærerstandens Overhyrder og Læreembedets Repræsentanter. De verdslige Rigsraader bifalde Kongens Forehavende i Kraft af det Princip, at der skal være „et verdsligt Regimente,

og at Riget ei mere skal hænge hos Erkebisper eller andre Bisper, men være hos Kongen og de verdslige Danmarks Rigets Raad³³⁾. Mod andre geistlige Medlemmer af Rigsraadet blev denne Forholdsregel ikke taget; saaledet som det blev formeent andre geistlige Dignitarier, at møde paa Rigsdagen. Abbeden af Sorøe og Prioren af Antvorskov bleve i uforstyrret Besiddelse af deres Sæde i Rigsraadet; endnu to Aar efter Reformationen kalder et Kongebrev den Forstnævnte „Vor Mand og Raad, Abbed i vort og Kronens Kloster Sorøe“³⁴⁾. Thi Lehnsmænd paa Klostergods, som nu tilfaldt Kronen, og Forstandere for Broderskaber horte ikke til den Stand, som Reformationen vilde negte Andeel i Statsstyrelsen; den stillede dem kun i et andet Forhold: de bleve Lehnsmænd blandt Rigets Dignitarier, uden geistlig Character. Ligeledes var det en Selvfølge, at andre geistlige Dignitarier kunde tage Plads som Adelsmænd i Rigsdagen. En Saadan kan paavises blandt den ssaanke Adel³⁵⁾. Derimod maatte

³³⁾ Kr og Christian III. Hist. ved Sandvig 2 D. S. 316. At Kongen ogsaa foreløbig havde sikret sig nogle Riobstede's Samtykke, sees af Hammerich's Afhdl. i Nyt Hist. Tidsskr. 1 Bd. S. 422. Men i saa Fald tog han senere paa Rigsdagen en formelig Declaration af dem alle. Ny D. Mag. 3 Bd. S. 28.

³⁴⁾ Brevet af 28 Oct. 1538 er aftrykt hos Daugaard om de danske Klostre S. 254. At Prior Eskild ogsaa betragtedes som Medlem af Rigsraadet, kan muligens sluttes af den paafaldende Ytring i Recceserne af 1547 og 1558 (hvorpaa ogsaa Prof. Larsen a. St. S. 314 Not. 2 gjør opmærksom): at Reccesen af 1536 siges udgivet af Kongen med Rigets Raad, Prælater, Adel o. s. v. Men i øvrigt kan dette Udtryk ogsaa forklares af andre geistlige Dignitariers Nærværelse, s. folg. Note. Imidlertid sees disse tvende geistlige Rigsraader at have afskudet sig fra at møde paa Rigsdagen selv, og de døde begge saa kort efter Reformationen, allerede 1538, at det ikke kan forundre, at Historien ikke har bevaret noget Spor af deres Virksomhed i Rigsraadet.

³⁵⁾ Claus Urne (i Reccesen hos Rosenvinge Gl. D. Love IV. Bd. S. 158) var Domprovt i Lund, (Danste Mag. 3die Række 3 Bd.

de Personer falde, hvis politiske Stilling ikke kunde adskilles fra deres geistlige Character, Lærerstandens Overhoveder; mod Saadannes Tilstedelse til verdsligt Regimente, opstilledes Revolutionens Princip. Den Klagebog, hvormed hver Enkelt af dem skulde fremstilles som Forbryder og Forræder, skulde retfærdiggjøre, at de ogsaa berøvedes deres personlige verdslige Standsprivilegier.

Christian den Tredies næste Skridt var at indkalde en almindelig Rigsdag. Ved denne var ingen Tale om nogen geistlig Rigsstand. Hverken af den gamle Geistlighed eller af den nye Lærerstand, som Kongen selv havde beskyyttet og stadfæstet i dens Embeder, og i hvis Mænd han handlede, blev nogen Repræsentation indkaldt. Skulde nu dette være skeet paa Grund af de særegne Omstændigheder og med den Tanke, at i Fremtiden, naar Riget kom i No, ordentligviis Lærerstanden skulde repræsenteres som en af Rigsdagens Stænder? Vi ville efterforske Antydningerne af den nye Forsamling, hvortil Rigsdagen skulde lægge Grundvolden.

I sit Budskab til den forsamlede Rigsdag omtaler Kongen alle Stænder og sit Forsæt med Hensyn til dem og den hele Ordinants eller Reform³⁶⁾. Her hedder det da om Adels, Borgere og Bønder i den sædvanlige Form, at de skulde „holdes ved Hæder, Magt, lovlige Friheder, Flor, Næring og Ret“; men om den geistlige Stand, at denne „Stat maae blive sat og stillet i en christelig Ordinantie, Levnet og Bærelse til Guds Hæder og Lovs Oprettelse og Formerelse“. Kongen fører dernæst sin vidtloftige Klage over Biskopperne, der samlede sig i den Sum, at de vare „udygtige til det hellige Kald,

S. 234) og af: saa Prælat. Måske skule mange flere sig blandt de tilstedeværende Adelsmænd paa denne Rigsdag.

36) I Ny Danske Mag. III. Bd. S. 3 fgg.

unyttige til Statens Tieneste, bekoftelige og til Hinder for Lov og Ret³⁷⁾. Dereensstemmende hermed affkaffer Rigsdagens Recess, eller Rigets nye Constitution³⁸⁾, til evig Tid et saadant Episcopat: hverken de affatte Biskopper eller „andre deres Lige eller Andre for Bisper at regiere udi Riget skulde nogenſinde annammes, faaes eller tilstedes“ — Ord, som kun ere en anden Form for Rigsraadets „et verdsligt Regiment“. Istedetfor dem, hedder det videre i Recessen, skulle „tilskiffes andre christelige Bisper eller Superintendenter, som det menige Folk kunne lære og undervise og prædike det hellige Evangelium, nogle mærkelige vise og lærde Mænd, som skulle have Paasyn, at alle Sognepræster over ganske Riget prædike og lære det menige Folk Guds Ord og Evangelium“. — Saaledes staaer den geistlige Stand for Rigsdagen som Gienstand for en Forbedring, og denne skal bringe den til at opfylde en Lærerstands Bestemmelse; de forrige Magthavere i Statsbestyrelsen affkaffes; deres Efterfølgere skulle være Folkelærere og Overhyrder; Standens Medlemmer ere Superintendenter, Præster og deres Medhielpere; men om et statsborgerligt verdsligt Kald eller dertil svarende Stilling er ingen Tanke.

Recessen nævner paa intet Sted en geistlig Stand ved Siden af de andre adskilte Rigsstænder. Det hedder, at Kongen skal holde „Raad, Adel og Indbyggere“ ved Lov og Privilegier; ei negte Noget Ret, „være sig Adel eller Uadel, Borger eller Bonde“³⁹⁾; Rigsforsætningen vedtages som for-

³⁷⁾ I Ny Danske Mag. anf. St. S. 28.

³⁸⁾ Hos Krag anf. St. 1 D. S. 495 fgg.; i Rosenvinges Saml. af Gl. D. Love IV. D. S. 157 fgg. og Badens Danm. Hist. 3 D. S. 144 fgg.

³⁹⁾ I de ældre Haandskrifter heed det: „Aandelige eller Verdslige Rige eller Fattige“ (Hvitf. S. 968), og den sidste Gang et lignende Tilfald blev givet for Reformationen, (Recessen af 1533 hos

bindtlig for (og af) „Konge, Rigsraad, Adel, Ridderskab, Kiøbsteder, Borgere, menige Bønder og Almue“; og kun som en indre Delling i denne Række af Stænder tilføies tilsidst „baade geistlig og verdslig Stat“ som Betegnelse af en Livsstilling, hvori Individet kunde befinde sig, som der paa et andet Sted opregnes: „Indenlandsk eller Udenlandsk, Geistlig eller Verdslig“. Den forrige fast sluttede geistlige Stand er saa ganske forsvunden af Recessen, at den nævner Prælater som Jordegodsseiere i Række med Lehnsmænd, Fogeder, Bønder paa Landet, Bispefræmmere og Bebervende⁴⁰⁾.

I Kongens Haandfæstning, der udstedtes samme Dag som Recessen⁴¹⁾, er ligesaa lidet Spor af nogen geistlig Rigsstand. I Stedet for at Kongerne forhen i den første Artikel forpligtede sig til at elske Gud og den hellige Kirke, samt at styrke, beskytte og beskierme dens Tienere, og stadfæstede alle deres Privilegier, lovede nu Kongen „at elske og dyrke Gud og at styrke, formere, fremdrage, haandthæve, beskytte og beskierme hans hellige Ord og Lære, til Guds Ære og den hellige Troes Forøgelse“. I en anden Artikel forbinder han sig til at holde „Rigens Raad, Adel, Kiøbstemænd, Bønder og menige Rigens Indbyggere ved Lov, Skiel og Ret“; men om geistlig Stand tales ikke, ikke engang om geistlige Personer, hvor han et andet Sted tilføier alle lige Retfærdighed, „være sig Indenlandske eller udlændiske Folk, Fattig eller Riig, Venner eller Uvenner, Adel eller Uadel, inden Raads eller uden Raads“.

Det er derfor aabenbart, at den nye Rigsconstitution af 1536 ikke vilde have opstillet en geistlig Rigsstand, dersom

Rosenvinge Gl. Lov IV. S. 153) glemte det regierende Rigsraad ikke den siere Standsforskjel: „hver Mand, aandelig og verdslig“.

⁴⁰⁾ Rosenvinge a. Et. S. 169.

⁴¹⁾ Den findes hos Rrag 2 D. S. 46 fgg. og Baden 3 D. S. 163 fgg.

dens „christelige Ordinants og Skikkelse“ havde fuldstændigere udtalt sig over Stændernes fremtidige Deeltagelse i Statens Anliggender. Den evangeliske Lærerstand, med de af Kongen lønnede Superintendenter i Spidsen, vilde da ligesaalet have faaet Plads i Rigets Repræsentation som enhver anden Embedsstand: Lehnsmænd, Herredsfogeder, Toldere o. s. v. Tværtimod, da Herrebisperne vare fiernede, og Prælaturer kun bleve staaende som verdslige Kronlehn eller Krestitler, vare de borte, som forhen havde udøvet Standens Repræsentation, og allermindst kunde Reformationstiden selv have fremdraget den kirkelige Lærestand for at give den Stemme i Statsfager.

Kirkeloven har naturligviis ei heller Noget derom; men i den latinske Kirke-Ordinants af 1537 hedder det, at de beffikede Præster kun skulle regnes for hvad de ere, „saalænge de vedblive at være rene i Lære og Sæder og ikke indblande sig i borgerlige eller andre Anliggender, som ikke vedkomme dem“⁴²⁾. I den danske Oversættelse, som er trykt 1539, er dette giengivet ved, at „de ikke bevare (befatte) sig med nogen timelig Handel og hvad dennem og deres Embede ikke vedkommer“⁴³⁾; i den saakaldte rette Ordinants af 1542 er Stedet kun med en let Forandring bibeholdt⁴⁴⁾; men i Udgaven 1640 er dette forbud udeladt⁴⁵⁾: Tiderne vare da forandrede.

⁴²⁾ Fol. 24: tantisper, quod sint, audiant, dum sinceri in doctrina et moribus esse perseverent et non implicentur civilibus aut aliis negotiis ad se non pertinentibus.

⁴³⁾ Blad 8. 8.

⁴⁴⁾ Krag Christian III. v. Sandvig I D. S. 570. Ligesledes i Udgaven 1553 og i den Norske Kirkeordinants 1607: „Icke bevare sig med timelig Handel, som dem og deres Embede ikke vedkommer.“ (Hans Saml. af Ol. Norske Love 2 D. S. 493.)

⁴⁵⁾ Fol. 50: „dersom de begynte at blive andre end de vare og end dem bør at være, og ei raade Ved“ o. s. v.

3. Den geistlige Stand fra Reformationen til 1569.

Naar man betragter den nærmeste Tid efter Reformationen, vil man ogsaa finde, at den geistlige Stand er forsvunden som et Heelt og som en Rigsstand. Forskiellige Led af den forhen tæt sluttede Stand komme isolerede tilsyne, og der fattes et Subject, som kunde bære de gamle Standsprivilegier, om de endog kunde have været gjort giældende. Hver for sig faae vel atter forskiellige Dele af Standen Privilegier; men kun af en privatretlig Character. I Kirke-Ordinantsen havde Kongen saaledes først betænkt at give „Kirkens og Skolens Tienere, med alle Studenter og Pøblinge“ under Et Privilegier, hvorefter de skulde beholde „de vanlige Friheder og være frie for al Skat og Tynge, som almindelig gaaer over Almuen“⁴⁶⁾; men i den endelige saakaldte rette Ordinants indskrænkes Subjectet for disse Privilegier til „Sognepræsterne og deres Degne“, og Privilegierne selv til det Tilfagn, at de ikke skulde besværes haardere end i Bispernes Tid, og forskaanes efter Leilighed. Denne Begunstigelse saavel som enkelte andre, der gives Præsterne og deres Enker i Universitetsfundatsen⁴⁷⁾, ere tilsammen kun at ansee for Bestemmelser om deres Embedsløn, ligesom Privilegierne da ogsaa i Kirke-Ordinantsen flyde sammen med Lovbestemmelserne om Præsternes Ophold. De constituere saalidet Standen som en Stand, at de ikke engang indbefatte Superintendenterne. Disse fik deres særegne Privilegier i Kirke-Ordinantsens Bestemmelser om deres Løn og Værnething; men i alt dette, ligesom i alle Bestemmelser om den geistlige Jurisdiction er

⁴⁶⁾ Den latinske Kirke-Ordinants (fol. K 3) og den danske Oversættelse af 1539 (Bl. K 2). I Ordinantsen for Hertugdømmerne af 1542 er denne Lov bleven staaende: „Dat se fry syn von allen beschattinge und beschweringe“. (Bl. K. 4.)

⁴⁷⁾ Høi Rrag 1 D. S. 683.

Begrebet om en Embedsstand det levende Hensyn, medens de geistlige Personer udenfor Embedsforholdet stilles ganske lige med uprivilegerede Borgere.

En anden Deel af den forrige geistlige Stand fik Privilegier ved Universitetsfundatsen, nemlig Domcapitlernes Kanniker og Vicarer, og tildeels Klosterfolkene; men medens Geisthølen selv fik tvende betydelige Privilegier i sin Skattefrihed og Jurisdiction, ere Kannikernes Privilegier af samme Art som Sognepræsternes, f. Ex. Tilladelse til at holde en Vicar, at søge Universitetet, at gifte sig o. desl. Klosterfolkene fik kun Tilsagn om Ophold og Frihed til at bære Munkehatten. En tredie Deel af Standen, Skolernes Personale, fik ingen andre Privilegier end dem, som indeholdes i den academiske Borgerret og de academiske Grader samt i Bestemmelserne om deres Løn.

Man seer saaledes, at Lovgivningen ikke betragtede Levningerne af den geistlige Stand under nogen Genhed, som kunde samle dem til en Rigsstand; det er derfor ganske consequent, at Kong Frederik den Andens og de følgende Kongers Haandfæstninger tie om den geistlige Stands Privilegier, medens de nævne samtlige de tre andre Stænder som dem, hvis Friheder og Privilegier Kongerne skulde opretholde⁴⁸⁾. Og det er ligesaa consequent, at et Kongebrev af 1555, som hilser alle Undersaatter, geistlige og verdslige, opregner dem: „Prælater, Provster, Riddere, Riddersmænd, Fogeder, Embedsmænd, Borgermestere, Raadmænd, Sognepræster, Borgere

⁴⁸⁾ 2den Art. i Fred. d. 2. Haandfæstn. (i Udg. af jydsk Lov og Badens D. Hist. 3 D. S. 291 fgg.) og Christian den 4des (hos Slange S. 103. Holberg D. H. 2 D. S. 563 og Baden a. Et. S. 482 fgg.) og Frederik den Tredies (hos Holberg D. Hist. 3 D. S. 39 og Baden 4 D. S. 301.)

og Bønder⁴⁹⁾ — en Dypregning, der trodsjer ethvert Begreb om en samlet geistlig Stand og contrasterer paafaldende mod den, som var den naturlige et Aarhundrede tidligere, da Christian den Første nævnte dem: „Bisper, Prælater, og alle den hellige Kirkes Personer, Riddere, Evende, Borgere, Kiøbmænd, Bønder og Bøfærte“⁵⁰⁾.

Ligesaa adspredte som Levningerne af den geistlige Stand forelaae for Lovgivningen, ligesaa meget vare de adspaltede for Administrationen. Universitetet med dets Personer og Guds stod umiddelbar under Kongen, hvis Causler var dets Patron. Klostrene stode som Kronogods under Konge og Rigsraad; deres Abbeder, Provster eller Priorer vare kongelige Lehnsmænd, som maatte paa Anfordring afgive Præstationer, Summer og Skatter, naar Regjeringen behøvede det, som Domainier⁵¹⁾, indtil de efterhaanden gik over i Adelens eller Kongens umiddelbare Gie eller fik fast Bestemmelse til Statsieiemed som Embedsløn eller Skoler. Endog Jomfruklostrene, som bleve længst bestaaende, vare saa adskilte fra den kirkelige Styrelse, at Biskopperne blot kunde indgive Klager over den religiøse og moralske Tilstand i disse Stiftelser, men ikke selv udøve sin Magt over dem⁵²⁾. Domcapitlerne stode ligeledes ifølge deres Privilegier umiddelbar under Kongen, som bortgav alle disse Beneficier og raadede for Godset. Den kongelige Administration holdt kun lidet disse Samfund i Forbindelse med den geistlige Stand; thi uagtet det var Regelen, at Pladserne kun skulde besættes med lærde Mænd, og endeel ogsaa anvendtes til Forbedring af Geistliges Løn, finder man

49) Krag Christian III. 2 D. S. 240 og Paus Saml. af gl. norske Love 2 D. S. 314.

50) Hvitfeldt S. 811.

51) Jacobsen om det danske Skattevæsen under Chr. 3 og Fred. 2 § 21.

52) J. E. Maribo Kloster; hos Pontopp. Ann. Eccl. III. p. 393.

snart ei blot Cancellitienere og Slotsfrivere, men ogsaa Adelsmænd, Diplomater, Toldere, Borgemestere, Borgere, Proviantfrivere o. desl. i Besiddelse af Canonicater. Det er under saadanne Omstændigheder naturligt, at Domcapitlerne bleve satte særskilt i Skat og i Almindelighed indbetalte Skattebeløbet directe til Kongens Rentemester⁵³⁾, da de vare saa uafhængige af den egentlig kirkelige Øvrighed, at de endog undroge Domkirkenes oeconomiske Administration fra denne⁵⁴⁾.

Den største Deel af den gamle geistlige Stand stod derimod under Biskopperne og Stiftslehnsmandene. Lærerstandens udsøndrede sig ved denne Øvrighed saavel fra de andre Dele af den geistlige Stand som fra andre Borgerstande i Staten; og det maatte snarest blive i denne Deel af Standen, at man skulde vente at finde det gamle Begreb om en særlig Stand bevaret under Stændens øvrige Oplosningsstilstand. Hvorvidt dette var Tilfældet, maa bedømmes efter den Maade, hvorpaa den blev behandlet i det offentlige Liv.

Allerede som Stand betragtet, havde det, som var undersøgt denne særegne Administration, ikke just nogen skarp udpræget Character af det Mandelige; thi Stiftslehnsmanden var Bestyrer af Kongetienderne og af Kirkerne. De sidste nye Stilling i Staten bragte ogsaa dem nær til Begrebet af Krongods eller Statsæiendom, i det deres Overskud ingenlunde forbeholdtes kirkelig Anvendelse⁵⁵⁾. Naar da Skatter udstreves af de under Stiftsøvrigheden henlagte Personer og Eiendomme,

⁵³⁾ Jacobsen a. St. S. 143 og i Alm. § 23.

⁵⁴⁾ Deres procuratores eller ædiles valgtes af Capitlet og aflagde deres Regnskab for dette. Wegener Hist. Esterrcch. om Andr. S. Bedel, i Udg. af Bedels Saxo 1848, S. 23²—34; hvor ogsaa interessante Data om Capitelgodsens Afhændelse og Vortskienkelse findes Not. 20 og 266—67 Not. 14.

⁵⁵⁾ See min Afhandl. om Patronatet: i Theol. Tidsskr. VI. Bd. 2 Hefte, S. 47—55 og 71—72.

seer man, at Skattebrevene ofte vare rettede til Præster og Kirkeværger paa eensgang (1546 og 1559), og disse kaldes Breve til „de Geistlige“⁵⁶⁾. Man kan allerede deraf slutte, at der ikke var forudsat eller foregaaet nogen Forhandling med Standen om Skattebevilgning, da Kirkeværgerne kun vare Dyppborfelsesbetiente, og der findes ei heller noget Spor af en saadan i de første 30 Aar efter Reformationen. Desuden vise disse Skattebreve, at ikke engang de egentlig geistlige Personer bleve indbefattede under een Kategorie ved disse Skattepaalæg paa Standen; thi Biskopperne synes at have været skattefrie⁵⁷⁾, hvilket ogsaa i alt Fald maa antages for den Tid, da deres Løn blev dem udbetalt i rede Penge af Stiftslehnsmændene, og selv efterat deres Lønning fra Aaret 1558 efterhaanden blev tillagt dem i Tiender og Gods⁵⁸⁾, findes ingen Skattebreve, i hvilke de nævnes som Skatydere. Kun i Aaret 1577, da „alle, Geistlige og Verdslige, som havde frit Jordegods“⁵⁹⁾, bleve satte i Skat, maae Biskopperne mulig være indbefattede; men de inddroges da ogsaa derved under en anden Kategorie end den geistlige Stands, hvis Dverhyrder de vare.

Ikke heller optræder denne Deel af den gamle Stand

⁵⁶⁾ See Krag Chr. III. Suppl. S. 81 og Jacobsen anf. St. S. 199.

⁵⁷⁾ Jacobsen anf. St. S. 129. Et Beviis kan tilføies af Chr. III. Brev af 1554, hvorved han gienkaldte den Geistligheden da paalagte Skat; thi dette Brev er skrevet til Biskopperne, og omtaler dog kun Præsterne som dem, hvem denne Eftergivelse tilflod. Det findes trykt i Jarstrup's og V. Axelsen's Dagbog udg. af A. Becher. S. 51.

⁵⁸⁾ Efter enkelte Spor af Benaadning med Herlighed over Skolegods 1518 (Krag Chr. III. Suppl. S. 86) findes denne Forandring at være skeet for Aarhus og Jyens Stift 1558 (sammest. S. 170 og 237) og for Sjællands og Lunds Stift 1560 (Pontopp. Ann. E. D. 3, 377), medens dog den nye Biskop paa Gulland 1577 kun fik Løn i Penge, 50 Daler. (D. Mag. 3die Række, 3 Bd. S. 177.)

⁵⁹⁾ Jacobsen, anf. St. S. 196.

som en Rigsstand i andre Forhold til Regieringen, hvor der var Tale om dens eiendommelige Muliggender. Det er bekendt, at Konge og Rigsraad ofte indkaldte Repræsentanter af Stænder til Herredage i Anledning af Regierings-handlinger, som angik deres Interesser, f. Ex. Kiøbstedernes Deputerede 1537 og 1540⁶⁰⁾, Deputerede fra Skaanes Kiøbsteder 1546⁶¹⁾ og af Søkiøbstederne 1561⁶²⁾; men af den geistlige Stand indkaldte hverken Christian den Tredie eller Frederik den Anden saadanne Deputerede. Kirke-Ordinantsen, der var udarbejdet af Mænd, som formodentlig Kongen dertil havde valgt, og tildeels af Udlændinge, blev antaget paa Herredagen i Odense 1539 uden Tilstedeværelse af nogen geistlig Repræsentation⁶³⁾. Kirkens fortsatte Ordning og Styrelse maatte imidlertid gjøre det nødvendigt at indhente Theologers og Geistliges Betænkninger, hvortil allerede Recessen af 1536 og Kirkeordinantsen selv henviste⁶⁴⁾; men det var ikke Deputerede med Fuldmagt af Standen, men Auctoriteterne og enkelte Mænd, som Regieringen hørte. Paa en Reise, ikke til en Herredag, indkaldte Kongen 1542 i Ribe alle Superintendenterne og Stiftslehnmændene til sig og de Rigsraader, som da vare hos ham, for at gjøre nærmere Bestemmelser og Tillæg til

⁶⁰⁾ S. Rosenvinges Saml. af Love IV. (Recesser) S. 172 (jfr. Jacobsen a. Ek. S. 109) og 198.

⁶¹⁾ Krag Christian III. 2 D. S. 175.

⁶²⁾ Frederik den Andens Særet. Indledning: „Vi have med vort elskelige Danmarks Riges Raads Raad og menige Søstædernes i vore Riger Fuldmægtige, bevilget og samtykt“.

⁶³⁾ Hverken Kirke-Ordinantsen eller Bugenhagens Beretning om denne Herredag (Müllers eröffnede Staateabinet IV, S. 366) omtaler Andres Nærværelse end Rigsraade's; af Universitetet var vel Rector med tvende Andre reist til Herredagen, men kun for at hente Fundatsen, ei som deputerede Rigsdagsmænd. (D. Mag. Die Række I Bd. S. 71.)

⁶⁴⁾ Rosenvinge Recesset. (Bl. D. Love, IV.) S. 165 og Kirke-Ord. Epilog.

Kirke-Ordinantsen; Biskopperne opsatte og overleverede deres Forslag eller Betænkning; Konge og Rigsraader havde derefter i Stiftslehnmændenes Overværelse disputeret, overveiet og saaledes samtykt dem, som de 26 Riber Artiller udvise⁶⁵). I Maret 1555 samlede Kongen atter de samme Embedsmænd i Kiøbenhavn, ikke til en Herredag, men for sig og otte tilstedeværende Rigsraader, for at modtage deres Beretning om Præstefaldenes Indtægter og derefter at træffe den nye Regulering af Sogneinddelingen, som fastsattes ved de saakaldte Klemmebreve⁶⁶). Tvende andre Gange vare Biskopperne alene samlede, den ene Gang i Kiøbenhavn 1540, den anden i Forening med de kiøbenhavnske Theologer paa Antvorskov 1546, og vedtog, ligesom ogsaa ved Samlingen 1555 i Kiøbenhavn, en Deel Bestemmelser, der nærmest maae betragtes som Anvendelse af Kirke-Ordinantsen eller af deres egen geistlige Embedsmyndighed under Regjeringens stiltiende eller udtrykkelige Sanction⁶⁷). Denslige Møder af de kirkelige Foresatte kunne sammenlignes med samtlige Lehnmænds Indsættelse 1539⁶⁸) eller Lehnmændenes og Laugmændenes i Norge 1604⁶⁹); men ikke med Stænders Møde ved Deputerede⁷⁰); thi Repræsentanterne vare ikke fremgaaede af Valg, og der er ingen Utydning af nogen Fuldmagt eller noget

⁶⁵) Fortalen til disse, hos Krag 1 D. S. 627 og Udgaverne af Kirkeordinantsen.

⁶⁶) For Aalborg, Ribe og Sjællands Stift (Krag Suppl. S. 133 fgg.)

⁶⁷) Pontopp. Ann. E. D. 3, 218 og 287 og Krag 2 D. S. 213 og Suppl. S. 147.

⁶⁸) Rosenvinge anf. Etr. S. 190.

⁶⁹) Slange Christ. 4 Hist. S. 205.

⁷⁰) Saaledes vil Mag. Hammerich have dem betragtet, i hans Afhandl. om de unprivilegerede Stænders Deeltagelse i Rigsdagene, i Nyt Hist. Tidsskr. 1 Bd. S. 417, hvor han udtrykkelig kalder de fleste af dem Møder med „Geistlighedens Deputerede“.

Samtykke fra deres Side. Under Frederik den Anden forefindes ikke engang saadanne Møder; da han udstedte sin Ordinants om Ægtefælsjager 1582, havde han med „Rigets Raad og nogle Høilærde i Riget“ overveiet Leiligheden, og han bød Lehnsmænd, Superintendenterne, Prælater, Kanniker og alle Andre at rette sig derefter i deres Domme⁷¹⁾. Under samme Datum udkom Forordningen om Overdragelsen af Stiftslehnsmændenes fleste Forretninger til Lehnsmændene, i hvilken intet Raad af nogen geistlig eller lærd Auctoritet paaberaabes⁷²⁾, ligesom dette ei heller skeer i de mangfoldige andre kongelige Rescripter om det Kirkelige baade for og siden, baade om Lærdom og Disciplin.

Saaledes oplost i flere adskilte Dele og paa intet Gebet fremtrædende med en Rigsstands Præg overfor Regjeringen, kunde den geistlige Stand ei heller lettigen have indtaget nogen selvstændig Stilling i Statens almindelige Repræsentation; og naar det efter Slange siges, at „Geistligheden ikke tabte sin Stemmeret paa Rigsdagene, da den regelmæssig blev indkaldt til disse med de andre Stænder“;⁷³⁾ vilde dette staae i et paafaldende Misforhold til Standens Oplosnings-tilstand, dersom det virkelig forholdt sig saaledes. Men dette er heller ikke Tilfældet.

Bel blev den unge Prinds Frederik hylbet paa Lands-thingene 1542 af Geistligheden; men deels skete dette ikke gennem Deputerede af Standen som af de andre upriviligerede Stænder, men af samtlige Geistlige, som det passede sig for en Embedsstand⁷⁴⁾; deels er en Hylding kun Vidnesbyrd

71) Ordinantsen af 19 Juni 1582 i Rosenvinges Saml. af Gl. D. Lovv. IV. S. 300, og Udgaven af Kirke-Ordinantsen 1640.

72) J. Friis-Edwardsens Skjaltskærs Beskriv. S. 400.

73) Larsen Afhdl. i Hist. Tidsskr. 1 Bd. S. 317.

74) Krag Chr. 3. ved Sandvig 1 D. S. 256.

om den negative Borgerrettighed, Lydighedspligten. Den active Borgerret kommer tilsyne ved almindelige Rigsbeslutninger, Lovgivning og Kongevalg. Efter Rigsdagen 1536, hvorom det ovenfor er viist, at der ikke var Tale om nogen geistlig Stand hverken som savnet eller som blot fraværende, vides kun een almindelig Rigsdag at være holdt under Christian den Tredie, nemlig i Kiøbenhavn 1547. Af denne fremgik en almindelig og omfattende Lovgivning som Resultat af „Beraadslagning, Bevilgning, Beslutning, endelig Overenskomst og Samtykke“, og den vedtoges af „Konge, Rigens Raad, Adel, Ridderstab, Kiøbsteder, Borgere og menige Bønder“; men af en geistlig Stands Repræsentanter er intet Spor ved denne Rigsdag, saalidet som af noget Samtykke af samme, og dog angik Loven tildeels kirkelige Gienstande⁷⁵⁾.

Næst Lovgivningen er Kongevalget en Provesteen for en Rigsstands Ret. Skiondt dette factisk var i Rigsraadets Hænder, i alt Fald i Forbindelse med Adelen, fandt man det dog sømmeligt at erkiende de andre Stænders Ret til at samtykke det. I Frederik den Andens Haandfæstning 1559 paaberaabtes dette Samtykke: „Rigsraadet har keiset Kongen og med menige Adel, Kiøbstedmænd, Bønder og menige Almue, Rigens Indbyggere, bevilget, samtykket, hyldet og foret ham for deres rette Kønning og Herre“ — Statsretten kiendte saaledes ikke 1559 en geistlig Rigsstand, der kunde være berettiget til Andeel i Kongevalget, og dog havde Geistligheden hyldet Thronfølgeren 1542; men en Embedsstands Hylдинг kunde billigen oversees i Haandfæstningen. Selvsamme

⁷⁵⁾ Den kiøbenhavnske Reces 1547 hos Rosenvinge, D. Recesser, S. 214 og Krags Chr. III. 2 D. S. 177. Man kan altsaa ikke sige, at „alle Stænder her være samlede“, naar man gaaer ud fra, at Geistligheden var den anden Stand i Riget, som det seer i Mag. Hammerichs Afhandl. i Nyt Hist. Tidsskr. 1 Bd. S. 423.

mular gienfindes atter i Christian den Fierdes Haandsfæstning af 1596, og begge disse Statsacters øvrige Indhold, der noie slutter sig til Christian den Tredies, kiender ligesaa lidet nogen geistlig Rigsstand som denne.

Den Stilling, som de anvise Geistligheden, er aabenbar en Embedsstands Stilling; thi ved at gientage den første Artikel af Christian den Tredies Haandsfæstning, hvorved Kongen stilles i Spidsen for den Gierning, hvortil Standen er bestemt, tilføie de: at han skal sørge for, at alle „Sognekirker og Skoler over begge Riger blive forseeete med christelige, fromme, lærde Mænd og med nodtorftig og ærlig Dphold og Underholdning, hvis det ikke tilforn er skeet“.

Fra sin Side tænkte Geistligheden udentviol ligesaa lidet paa noget Kald eller nogen Ret til at deeltage i Statens Styrelse. Thi da Niels Hemmingsen i Aaret 1562 forfattede sin Moral for Præster, hvori han giver Forholdsregler for deres Opførsel i alle mulige baade tænkelige og virkelige Forhold i Liv og Embede, omtaler han ikke med et eneste Ord, hvorledes en Præst, Provst eller Biskop havde at forholde sig paa Rigsdage eller Herredage, eller med Hensyn til Valg til de førstnævnte⁷⁶⁾.

4. Den geistlige Rigsstands Opkomst.

Med dette Resultat af Betragtningen af den første Tid efter Reformationen, maa det vistnok være uventet, at den danske Statsforfatning i det 17de Aarhundrede frembyder en Stændersforfatning med fire Rigsstænder, af hvilke den geistlige unegtelig er den anden. Men dette Phænomen maa ogsaa i sig selv betragtes som særdeles mærkeligt; thi med Undtagelse af Sverrig frembyder intet protestantisk Land dette Særsyn;

⁷⁶⁾ N. Hemmingii Pastor. Hafn. 1562.

Nyt biskerist Bæstestrif. IV.

felv de med det danske Kongerige forbundne Hertugdømmer have intet Spor deraf, da vel Prælaterne, som verdslige Bestyrere eller Besiddere af kirkelige Eiendomme, optræde paa Landdagene som Dignitarier; men hverken Superintendenter eller Præster have Plads ved disse. Englands høie Geistlighed afgiver ingen Parallel dertil, da dens Mænd hverken udgiøre en særlig Stand, eller fremgaae ved Valg som Deputerede. At i øvrigt de engelske Biskopper alene besjødde denne Adkomst til Sæde i Overhuset, og at de ligesom Prælaterne paa Hertugdømmernes Landdage indtage den første Plads, er et Vidnesbyrd om, at disse Forhold ere umiddelbar grundede i den catholske Tids Institutioner, hvorimod allerede den Plads, som den geistlige Stand indtog blandt de danske og svenske Stænder, lader formode, at disse Statsforhold have udviklet sig som en ny Skabelse efter Reformationen. Hvorledes dette særegne nordiske Forhold dannede sig i Sverrig, vedkommer os ikke her; men det gif der omtrent som i Danmark. Medens Kirken endnu paa Rigsdagen i Vesterås 1527 kun repræsenteredes af Biskopper og Domherrer, kaldte Gustav Wasa i sin Kamp med Aristocratiet, imod hvilket han vilde benytte de ringere Stænders Bistand, allerede 1547 den lavere Geistligheds Deputerede til Rigsdagen i Strängnäs, og sammenkaldte Rigets Stænder 1560 som „Fribaarne og Frelsemænd, Præster, Kjøbsteds mænd og Bønder“⁷⁷). Det er muligt, at Sverrigs kirkelige Bevægelse i det 16de Aarhundrede kan have bidraget til, at den svenske Præstestand fik en desto større Betydning blandt Rigsstænderne; den gav Rigsdagen i Upsala 1593 Udseende af en Synode, og bragte Religionsspørgsmaal for Rigsdagene. Men i Danmark har

⁷⁷) Nordström Bidrag til den svenska samhälls-författningens historia 1 Afdel. S. 80—81 og 257.

dette Forhold udviklet sig under roligere Vilkaar, men ogsaa under mere betydningsløse Hensyns Indflydelse og med et Resultat af mindre Vigtighed og mindre Consistens.

Udgangspunctet for Geistlighedens Overgang til at blive en Rigsstand i Danmark kan ikke søges i Standens aandelige Character, ligesom den nye Rigsstand ei heller, som i Sverrig, fik Navn af Præstestanden eller Præsteskabet; men det maa søges i dens verdslige Stilling, skiondt vel et traditionelt Begreb om den gamle geistlige Stand kan have medvirket, navnlig til at bestemme dens Rangfølge blandt Stænderne. Hvad der baade samlede de adspredte Dele af Standen og førstegang fremkaldte dem paa Rigsmoder, var Skattevæsenet, og deres første Optrædelse bærer ogsaa et mærkeligt Præg af Uberettigelse i enhver anden Henseende. I Syvaarskrigen 1563—70 maatte Kong Frederik i den Grad tage sine Underaatters Gode i Beslag, at han efter Udtømmelsen af Kirkens og Statens Resourcer og mangfoldige Baalæg tilfødt fandt det nødvendigt at samle Guldmægtige af alle Stænder, for at forestille dem Rigets Nød og erhverve deres Indvilgelse i yderligere Udskrivninger. I Marts 1569 indkaldte han derfor til et Provindsialmøde i Viborg samtlige jydskke Stifters Adel og Repræsentanter af Præstestanden, Kiøbstæder og Bønder.

Af de Geistlige skulde møde Superintendenterne, alle Provster, og to Præster af hvert Herred; Indkaldelsesbrevet lyder paa, at Kongen har „Grinde at udrette med dem, som Konge og Rige og dem selv stor Magt paaligger“; og af det senere paafulgte Skattebrevs Indledning sees, at han foreslagde Stænderne Rigets sorgelige Stilling, efter at Fredsunderhandlingerne vare afbrudte fra Fiendens Side. Men dette samme Skattebrev siger ogsaa kun, at han havde beraadslaget med „Adelen, Borgerne og Bønderne“, og at „vore Underaatter,

Aldelen, Borgerne og Bønderne, samtligen havde tilraadet ikke at giere nogen ulidelig Fred⁷⁸⁾; hvorimod den geistlige Stand ikke nævnes med noget Ord som deelagtig i Raadslagning og Bevilgning⁷⁹⁾. Skulde altsaa denne Stand have stemt for den ulidelige Fred; og derved forstærket sin Ret til at nævnes som raadspurgt? eller skulde den alene have været indkaldt for at bevilge Skatten eller modtage Paalæget? Rimeligviis har dens Repræsentanter ikke skilt sig fra de andre Stænder, saafremt de bleve adspurgte om Mudet end deres Evne, og man seer altsaa, at Regieringen ikke regnede deres Stemme for en Bestanddeel af en almindelig Rigsbeslutning. Det Skridt, som Standen derved gjorde fremad, var imidlertid dette, at en Deel af den derved for første Gang fik en Form for sin Repræsentation i Lighed med de tvende andre uprivilegerede Stænder.

Denne Form blev allerede brugt igjen det følgende Aar, da Kongen indkaldte en fuldstændig Rigsforsamling i Kiøbenhavn 1570⁷⁹⁾. Til denne Rigsdag vare ogsaa Deputerede af Domcapitlerne indkaldte, og skiondt dette skete i særskilte Breve⁸⁰⁾, førtes derved deres Repræsentanter første Gang sammen med Lærerstandens, hvorimod Universitetet endnu ikke nævnes. Disse to Dele af den geistlige Stand betragtedes imidlertid endnu ikke som een; thi ligesom Indkaldelsen skete i særlige Breve, saaledes udstedtes ogsaa Skattebrevene til hver

⁷⁸⁾ Begge Brevene ere meddeelte af Jacobsen a. St. S. 202 og 203.

⁷⁹⁾ Geistlighedens Repræsentanter vare dennegang Superintendenterne, Provsterne, een Præst af hver Kiøbstad og een af hvert Herred, ifølge Udskrivningsbrevet hos Jacobsen S. 210; men efter en anden Optegnelse (Suhms Saml. 2 D. 3 H. S. 4) indkaldtes alle Kiøbstedpræster og een Provst med to Præster af hvert Herred.

⁸⁰⁾ Jacobsen a. St. S. 209. Repræsentanterne vare een Prælat og een Rammik af hvert Capitel.

især og henviste dem til forskellig Indbetalingsmaade⁸¹). Det fortænder ogsaa at bemærkes, at Indkaldelsesbrevene til enhver af disse Classer lyde paa, at Kongen vil forhandle „med alle Rigets Stænder“, hvorved der da synes at opstilles tvende geistlige Stænder ved Siden af de borgerlige; men det ligger i Sagens Natur, at man ikke er noieregnende med Navnet Stænder, hvor Talen er om Skat, efterdi der da ere ligesaamange Skattestænder som Classer af Skatteborgere, og om andet end om Udbud, Skat og Defension blev der ikke forhandlet⁸²). Af den hele Indkaldelse til Skattebevilgning maa man ikke heller udlede nogen betydelig politisk Ret, efterdi Konge og Rigsraad havde utvivlsom Ret til at paalægge Skat; Taxationens Affattelse var Hovedsagen⁸³), og Lærerstandens inden Aarets Udgang uden Bevilgning nok engang besøgt med Skattebrev, uagtet Kongen havde tilfagt dem, at den bevilgede Hielp skulde være den sidste⁸⁴); ligesom ogsaa Capitterne bleve igjen beskattede 1576 og 1578⁸⁵).

Disse tunge Aar skulde imidlertid have givet Anledning til en Tankegang, der ikke kunde være uden Indskyldelse paa Begrebet om en geistlig Rigsstand, efterdi de formeentligen

⁸¹) Smst. S. 211—14. Den anden samtidsige Optegnelse om denne Herredag nævner kun de Geistlige og aldeles ikke Domcapitterne. (Suhms Saml. a. St.)

⁸²) Forf. af den nævnte Optegnelse i Suhms Saml. synes at have ventet noget langt Større af det store Møde; thi han bemærker om denne Indkaldelse: „hvad endelig Aarsag har været, fik man ikke tilgrunde at vide; men Kgl. Maj. begjærede, at de vilde med Alle lade sig finde villige til Udbud, Skat og Andet Riget til Bestiærelse“.

⁸³) Den blev 6 Dage efter Rigsdagens Aabning tilfallet Superintendenterne til Inddrivelse og Capitterne til Beregning. (Jacob sen a. St. S. 211 og 213.)

⁸⁴) Smst. S. 131 og 212.

⁸⁵) Smst. S. 111.

stulle have fremkaldt en udtryffelig og bestemt Erkiendelse af Kir-
kens Eiendomsret, hvilken nødvendigen maatte virke tilbage
paa Betragtningen af den Stand, der repræsenterede Kirken
overfor Staten. Der er nemlig nyligen lagt en særdeles
Bægt paa tvende Kongebreve af Frederik den Anden om
kirkelegt Gods's Selvstændighed og Uforkrænkelighed⁸⁶), og vi
maa derfor underkaste disse Actstykker en nærmere Under-
søgelse, for at vise deres Betydning i det Lys, hvori de
fremtræde ved Forbindelse med de forudgaaende Forhold og
den følgende Tid. De angaae deels Kirkerne, deels Domeca-
pitterne. Hvad da for det Første angaaer den kirkelege
Eiendom, som tilhørte Kirkerne i Landet, var den i de for-
løbne Tider bleven behandlet som en offentlig Formue, hvoraf
Staten i fornødent Fald lod tage saavel Skat som større og
mindre Dele af den hele aarlige Indkomst, ved Udfriyning af
begge Arter, snart til Kirkeværgerne alene, snart til de Geist-
lige under Get med Skattepaalæg paa hele Standen⁸⁷). I
den langvarige Krig vare Kirkens Indkomster blevene oppes-
baarne af Stiftsfrivere til Armeens Proviantering, og endnu
cengang efter Krigen (og 8 Maaneder efter Rigsdagen 1570)
bød Kongen at indbetale al Kirkerens Tiende, Skyld og Land-
gilde⁸⁸). Man kan da let forestille sig, hvordan Kirkerens
Tilstand i denne sorgelige Tid var bleven. Dette Aflob for
de uundværlige Indkomster maatte stoppes, og man kom vel

⁸⁶) Bor ædle Videnskabsmand, vor altfor tidlig tabte grundige og utrætte-
lige Forster i Kirkeret og Historie, Conferentsraad Rosenvinge,
har i sit sidste Skrift: „Om Kirkebestyrelse, Kirkeforfatning og Kirkens
Eiendomsret, Kbhvn 1850“, fremdraget tvende Actstykker af 1571,
som hidtil have været ubekiendte eller overseete, men unegtelig fortjene
Dymærksomhed. Jeg seer mig nu istand til at tilføie endnu nogle
Oplysninger om det ene, hvilke nedenfor skulle meddeles.

⁸⁷) See ovenfor S. 123 og 124.

⁸⁸) Theol. Tidsskr. 6 Bd. 2 Hefte S. 55.

ved Overligheden selv til Bevidsthed om, at denne Kilde ei burde benyttes saaledes. Under 2 Sept. 1571 gjorde Kongen ogsaa Ende derpaa ved et Kongebrev, hvori han giver Kirkerne deres Indkomst tilbage, og erklærer, at han nu efter Opnaaelsen af Fred og, for at Kirkerne kan holdes ved god Hævd og Magt, ikke mere vil befatte sig med Kirkerne's Tiende og andre Renter; men at Kirkeværgerne i hvert Sogn skulle opkræve og oppebære alle Kirkerne's Tiende og anden Indkomst og det forvende Kirkerne til Bedste, og til intet Andet; tillige paalægges det Stiftslehsmændene at have Indseende dermed samt med Kirkeværgerne, at de ikke anvende Noget af Kirken's Indkomst til deres egen Nytte, uden at Kirken faaer Fyldest⁸⁹⁾. Det er klart, at dette Brev er en Gienkaldelse af Stiftsfrivernes Oppebørselshverv og en Restitution af de oprindelige Forhold efter Kirke-Ordinantsen, ligesom det ogsaa kort efter gientages i Forordningen om dette Tilfyns Overførelse fra Stiftslehsmændene til Lehsmændene 1582⁹⁰⁾; men netop derfor har det ingen særegen Betydning for denne Kirkeformues Stilling: det mangler navnlig enhver Bestemmelse om, hvorhen Kirkerne's eventuelle Overskud skulde gaae, da et saadant nødvendigen maatte opstaae; og det stiller ikke Kirkerne's Formue i noget nærmere Forhold til den geistlige Stand, som om denne's Stemme skulde høres ved Anvendelsen af Overskudet, eller ved Skattepaalæg paa denne Green af den offentlige Formue. Derfor blev ogsaa Kirkeformuens Skiebne væsentlig den samme: den anvendtes i Fredstid til

⁸⁹⁾ Dette Brev har været ubekendt, indtil det nu er blevet aftrykt efter en Afskrift i Falkmanns *Opplysninger om Kronans, Kyrkornas och Presterskabets inkomster all andeligt gods uti Skåne &c.*, Lund 1848, 2 D. S. 39—40, hvorefter Rosenvinge a. St. S. 58—59 har gengivet det.

⁹⁰⁾ Ovenfor Not. 72.

Universitetsbygninger, nye Kirker i Kiøbenhavn (hvor Drenghold og andre Midler ei strakte til) og til personlige Raadesbeviisninger og Forlehuinger, og i Krigstid til Armeens Underholdning og Armatur⁹¹⁾; medens Adelen som Kirkeværger og Patroner tilegnede sig det Dvrige af det Overskud, som ikke kunde bruges til Kirkenes Vedligeholdelse og ikke maatte bruges til Andet. Aldrig forekommer det mindste Spor til, at Biskopper eller den geistlige Stand skulde være blevne adspurgte om den Anvendelse, Statsmagten gjorde af denne Formue; den behandlede som Kronens Eiendom paa Kirkens Vegne, eller som det, der var deputeret til disse offentlige Bygningers Vedligeholdelse under Statens Bestyrelse.

Det andet kongelige Tilfagu, som Frederik den Anden ved samme Tid gav, kunde synes at indeholde Mere. Det er just ikke noget enkeltstaaende Kongebrev; men det indeholdtes i en Stadfæstelse og Uvidelse af Universitetsfundatsen, som iøvrigt er ubekendt, og det angaaer alene Domcapitlerne og Domkirkerne⁹²⁾. I Slutningen af denne confirmerede Fundats

⁹¹⁾ Theol. Tidsskr. 6 Bd. S. 71 fgg. Et nyt Exempel findes i Slanges Christ. IV. Bist. S. 188, hvor Rigsraad og Adels give Anviisning paa de Kirkers Klokker, som havde meer end een, til at støbe Kanoner af; de Byer, som ikke vilde undvære dem, kunde løskøbe dem med raat Kobber. Dette heretagende udgik ikke den vel fortiente Satire og Daddel. (s. Schlegels Overs. af Slanges Not. 237.)

⁹²⁾ Rosenvinge (a. St. S. 59 Note) har kun kiendt dette Actstykke af et Referat hos Bandatin (de jure regio, p. 556) og har troet, at Denne mulig kun sigtede til det samme Kongebrev om Kirketienden; men jeg har nu fundet det i en Samling af Actstykker, der vedkomme Domcapitlet i Oslo, i Suhms Saml. til den Danske Historie 2 D. 3 H. S. 202—3. Kiøbenhavns Universitet communicerer nemlig under 26 Sept. 1572 Capitlet i Oslo den Stadfæstelse af alle Domcapitler, som indeholdtes i Universitetets nye Fundats af 11 Sept. 1571, hvori Kongen «naadigst havde confirmeret Professorernes Lønninger og alle danske og norske Capitler alle deres Statuter og Privilegier». Af denne Universitetsfundats forekommer mulig ogsaa et andet Spor, naar Pontoppidan (Ann. Eccl. III. 432) anfører, at

hed det: „Vi ville og have confirmeret, stadfæst og bebrevet alle Capitler udi vore Riger Danmark og Norge, saa at de med alle deres Privilegier, Friheder og Statuter, som dem af os og vore Forfædre givne ere, skulle blive ved Magt holdet, saa at hvis Guds, som ligger til Domkirkerne, Prælatur, Kansliefødemme og Vicarier, skal efter denne Dag stedsse og altid blive dertil trykkelig og uigienkaldet af os eller vore Efterkommere Konger i Danmark, under Guds ewige Hævn og Straf over dennem, som Noget herimod giøre, og hvis Guds eller Rente skieligen kan bevises at være der ifra kommet med Urette enten i bemeldte vor Faders eller i vor Tid, ville vi, naar vi blive derover besøgte, forhjælpe dertil igien, saavidt som vi kunne giøre det med Lov“. Unegtelig kommer dette kongelige Tilfagn Begrebet om Kirke-Eiendom nærmere, idet det lyser en Forbandelse over den, der vover at forandre dette Guds's Bestemmelse; men denne Formel er dog ikke forskiellig fra den, hvormed Donationer ad pios usus i Almindelighed ledsages; Kong Frederik brugte den selv samme, da han i Aaret 1569 stiftede Communitetet⁹³). Dernæst viser Historien just ikke, at den blev forstaaet i sin Strengthed: Capitlers Eiendele bleve ei sieldent afhændede og bortskænkede allerede af denne Konge selv⁹⁴), og i alle de følgende Haandfæstninger blev

Kongen under 11 Sept. 1571 tillagde Universitetet endel af Noedsfide Domcapitels Guds og traf andre Bestemmelser for Universitetets oecconomiske Væsen. Zwergius (Sicall. Cleric. S. 473) refererer dette med nogen Forandring.

⁹³) Bechmann hist. Com. Reg. pag. 175, hvor det ogsaa hedder Pag. 181: „Bedendes og formanendes alle vore Efterkommere Konger udi Danmark, at de fornævnte Fundats udi lige Maade ved Magt holde, ikke giørendes herudi Forhindring eller Forvandling udi nogen Maade, ei heller tilstedendes nogen Anden Noget derudi at forandre, saafremt de ikke dermed ville imod dem oprække Guds ewige Hævn og Brede“.

⁹⁴) Wegener A. S. Betel i Udg. af Bedels Saxo S. 234 Not. 20 og S. 267 Not. 14.

Adelens Reclamationsret til det Kirkegods, hvortil de vare Arvinger, stadfæstet, indtil det i den sidste Haandfæstning formelig blev udtalt, at Klostre, Prælaturer, Canonicater og andre geistlige Lehn skulde anvendes som Forlehninger til dem, der „enten til Cleresiet eller Staten eller Militien nogen god og mærkelig Tjeneste giøre kunde“⁹⁵). Endelig angaaer den hele høitidelige Stadfæstelse af de geistlige Beneficiariers Rettigheder kun Domcapitlerne alene, og om det end kunde være muligt, at Universitetet ved samme Leilighed har faaet et lignende Tilsagn i den nye Fundats, hvoraf dette var et Stykke⁹⁶), er der hverken med Hensyn til Kirkerne Midler eller for Sognekaldenes Bedkommende noget Spor af en lignende Betragtningssmaaade. Om Kirkerne er talt ovenfor; om Sognepræsterne erfarer man, at Kongens Gunst ved denne Leilighed indskrænkede sig til at tilsiige dem Befrielse fra de extraordinaire Paalæg, som Krigen havde medført. Han gav dette Tilsagn først under 4 Marts 1570, dernæst, da han strax havde udfrevet en ny Contribution, atter i Dec. 1570, idet han forstikkede, at nu skulde hiint Brev fremtidig blive ved Magt, saa at de skulde forstaaes for „al anden Skat og Tynge, uden hvad de af gammel Tid pleiede aarligen at give“⁹⁷). I de mangfoldige Benaadningsbreve, man har,

⁹⁵) Frederik III. Haandf. Nr. 36, i hvilken Ordene vel lyde noget anderledes (hos Holberg D. S. 3 D. S. 38 og Baden D. S. 4 D. S. 314), men skulle læses som anført, ifølge et haandskrevet Exemplar i den Thottiske Manuskriptsamling Nr. 1631, 4to.

⁹⁶) Christian den Tredies Fundats indeholder den ikke. Krag Chr. 3. 1 D. S. 639.

⁹⁷) Jacobsen om Skattevæsenet S. 131 og 212. Det er formodentlig dette Tilsagn, der ligger til Grund for den Notits i Jarstrups Dagbog (udg. af Becher S. 14), at 1569 udgav Hs. Maj. sit Brev, at „Cleresiet er fri for al Tynge“ — enten nu Marskallet er urigtigt, eller Kongen allerede i dette Aar havde forstegang givet det Tilsagn, han ikke strax kunde helde.

ved hvilke snart et Præstekald, snart en Bispestol doteres med Tiender eller andet Gods, forekommer neppe nogenfinde anden Form om de kirkelige Beneficier end den, der ogsaa kunde finde Anvendelse ved enhver Ansættelse af Embedsløn, eller naar Klostergods henlagdes til et verdsligt Embedes Lønning.

Men hvad man end vil demme om dette Kongebrev, saa afgiver en forbigaaende og partiel Erkiendelse af en særlig Character hos nogle til geistlig Brug bestemte Eiendomme ikke noget væsentligt Bidrag til at constituere en geistlig Rigsstand, efterdi Dispositionen derover ikke blev gjort afhængig af Standens Samtykke eller Raad. Anvendelsen af Kongetienderne, Overdragelse af jus patronatus, Afhændelse af Klostergods og Hospitalers Tilliggende var ligesaa lidet Giensstand for nogen Forhandling med Standen eller dens Repræsentanter, som Brugen af Kirkerne's Overflud. Ved alle Regieringshandlinger fremhersker det privatretlige Synspunct eller Hensyn til Beneficiariernes Ret og Lørd, hvorefter Kongen afmaaler saavel de offentlige Midler, der tillagdes dem at nyde, som de Byrder, Statens Fornødenhed udkrævede.

Efter Aaret 1570 hengik en lang Tid, inden Regieringen atter behøvede extraordinaire Contributioner af Undersaatterne, hvortil disses Samtykke skulde være blevet anseet fornødent. De geistlige Skatteborgere vides derfor ikke heller at være indkaldte til nogen Stænderforsamling. Det næste Spor af Standens Andeel i Rigets Anliggender er dens Deeltagelse i Hylvingen af den i Aaret 1580 valgte Thronfølger⁹⁸⁾. Hylvingen gif for sig 1584, som tidligere ved Provindsialfor-

⁹⁸⁾ 3 Valget selv havde Geistligheden ligesaa lidet Deel som de andre upriviligerede Stænder; det stete ved Beslutning af Rigsraadet alene (Slangen Chr. 4 Hist. S. 3), men dog med Adels og Ridderkabs Samtykke (Hesens Fred. 2 Krønike S. 340) paa Herredagen i Odense 1580.

samlinger; men Geistligheden havde nu vundet en Form, hvorunder den kunde indfalde og fremtræde i Lighed med andre Rigsstænder giennem fuldmægtige Deputerede⁹⁹). I Kiøbenhavn sluttede ved denne Leilighed Universitetet sig første Gang til de Deputerede af Geistligheden, der gave Møde paa dette Sted; og saaledes fremtraadte her omfærd alle de tre Dele, af hvilke Standen senere bestod, samlede i det offentlige Liv¹⁰⁰). Men endnu bestandig vedkiendte Statsretten sig ikke en geistlig Rigsstand, skiondt den havde begyndt at optræde blandt de andre. Den nævnes ikke i den næste Haandfæstning af 1596, ikke engang blandt de Stænder, der have samtykt, svoret og hyllet Kongen, og efter Kong Frederiks Død handlede Adelsstanden paa en Maade, der synes at indeholde en fuldkommen Fornegtelse af en geistlig Rigsstand. Baade den danske og den norske Adels anfaae det nemlig for sin Sag ved Thronskiftet 1588 at andrage paa Haandthævelse af Religionen og Kirkeloven, og den norske Adels Privilegier af 1591 give ogsaa virkelig denne Stand Tilfaguet derom¹⁰¹) — skiondt dette

⁹⁹) Slange Chr. den 4des Hist. S. 5. En af Fuldmagterne (for Kalsters Geistlighed) er tilovers og er astrykt i det nylig udkomne 1ste Hefte af „den falskerste Geistligheds Personalhistorie“ ved J. Barsød, S. 5 Not. 2.

¹⁰⁰) Resen (i Fred. d. 2dens Krøn. S. 340). — At Universitetet ikke (som det antages af Prof. Larsen i Hist. Tidsskr. 1 Bd. S. 318 Not. 4) mødte ved Rigsdage i Kraft af en Ret, som skulde være arvet fra de Canonicater, hvorpaa det var sunderet, følger saavel af den hele foregaaende Udvikling af Repræsentationens Historie, som det ogsaa muligen antydes ved det Forhold, hvori de Lærdes Repræsentanter traadte til den øvrige Stand: Universitetets Rector førte Ordet paa hele Stændens Vegne (s. S. 170) og betragtedes som Stændens første Medlem (Niegels Christ. V. Hist. S. 33), ligesom ogsaa Academiets i Sorøe var repræsenteret saaledes, at dets Decanus ved Hylingen 1618 gik næst efter Rector foran Biskop og Kanniker. (Mstryt. i den Thetiske Saml. Nr. 1634). Universitetets Betjendning som Led i Statens Hæle maa betragtes som Grunden til dets Repræsentation blandt Stænderne.

¹⁰¹) Slange Chr. d. 4de S. 11—12 og 50. Danske Mag. III. Bd. S. 114—15.

var en Gienstand, der tilkom en geistlig Rigsstands Forsorg, dersom en saadan havde været tilstede, og som derfor ogsaa ved det næste Thronskifte var overladt den.

I det 16de Aarhundredes Løb var saaledes kun dette opnaaet, at de adspredte Dele af den tilkommende geistlige Rigsstand havde samlet sig deels paa Grund af Stattes forholdene, deels paa Grund af den fælleds aandelige Character. Men selv denne Samling kan have været af Bigtighed for Standens Udvikling til politisk Betydning; thi medens den geistlige Embedsstand neppe alene vilde have formaet at vinde Anseelse af en politisk Rigsstand¹⁰³), kunde Domcapitullernes Prælaturer og Godser samt Universitetets Glands, Herligheder og Eiendomme (s. Not. 100) supplere, hvad der fattedes Lærerstanden i borgerlig Vægt og Udkomst. Elementerne vare tilstede, men der manglede den Anledning, som skulde fremkalde dem til Virksomhed, og den kom ikke under Frederik den Andens aristokratiske Regiering eller Rigsraadernes Statsstyrelse efter hans Død. Herredage traadte her udeslukkende istedetfor Rigsdage, og til dem finder man kun undtagelsesviis Biskopperne eller enkelte Mænd indkaldte for at sidde som Bisiddere i Rigets høieste Ret, med flere eller færre Rigsraader¹⁰⁴).

Derimod medbragte det nye Aarhundrede de Forhold, der kaldte samtlige Stænder til Virksomhed. Den unge Konge havde ved sin Regierings Tiltrædelse foresundet et Rigsraad, der baade kunde betragtes som et Medregentskab, og som en Repræsentation af Folket. I Begyndelsen af sin Regiering betragtede han det helst fra det sidste Synspunct: han kunde saaledes opfordre Rigsraadet til at „samtykke paa hele Rigets

¹⁰³) Mindst efterat den i Aaret 1582 var blevet bragt i stor Afhængighed af Lehnsmænd og Adel. (S. Theol. Tidsskr. 6 Bd. 2 S. S. 67 Not.)

¹⁰⁴) f. Ex. 1576 (Blodh svenske Geistl. Hist. S. 15) og 1599 (Slange Chr. d. 4des Hist. S. 54).

og alle Stænders Begne" i en Sag, der ellers efter Haandfæstningen alene krævede Rigsraadets Samtykke, ligesom han i Rigsraadet saae et Organ for hele Nationens Stemning¹⁰⁵). Han fandt derfor ogsaa i Rigets Stænder den høiere Folkevillie, til hvilken Regieringen kunde støtte sig, og i hver Stands Deputerede saae han de naturlige Organer for deres Ønsker og Interesser overfor Regieringen. Da han nu derhos tiltraadte sin daadsfulde Regiering med det faste Forsæt, at udfrie de lavere Stænder af den Afhængighed, hvori de vare bragte ved Adelsens Gnevælde og Privilegier, havde Christian den Fjerde al Anledning til at fremdrage Rigets Stænder til en virksom Andeel i de offentlige Anliggender. Han begyndte med at indkalde de jydskke Kiøbstæders Deputerede til en Forsamling i Beile 1604; men dengang formaaede endnu det hurtigt mellemkommende Rigsraad at afværge den umiddelbare Forhandling med denne Stand, og Kongen holdt endnu i dette Aar en Herredag i Odense med Adels og Rigsraad alene¹⁰⁶). Men i et videre Omfang forlangte han samtlige Stænders Indkaldelse til at vælge en tilkommende Thronfølger i Aaret 1608. Rigsraadets Modstand var her forgiæves, skiondt hverken Statsrettens Acter eller Fortidens Praxis hiemlede de uprivilegerede Stænder nogen Andeel deri¹⁰⁷). Og ved denne Leilighed tog Kongen Begrebet om Rigets Stænder ikke efter hans Haandfæstning, hvori kun Borgere og Bønder tillagdes Ret til at samtykke Kongevalget, men efter de gamle Hyltings- og Skatterigsdages Analogie, og efter Naborigets Exempel, hvor just nylig Carl den Niende 1607 havde givet sine fire Stænder sin Forsikkring. Han indkaldte Geistlighedens Biskopper og Deputerede som Ri-

¹⁰⁵) Chr. d. 4des egenhændige Breve, udg. af Chr. Molbech. 1ste D. S. 21 og 23.

¹⁰⁶) Slange S. 203 fgg.

¹⁰⁷) Smid. S. 241.

gets anden Stand til dette Thronfølgervalg, til den første Udøvelse af en virkelig politisk Act. De mødte i Kiøbenhavn i Mai Maaned 1608, og skændt man vel af den udførlige Beretning, som høves om denne Act, seer, at de øvrige Stænder indskrænkede sig til at bifalde Adelsens Forslag¹⁰⁸), var dog et vigtigt Princip gjort gjældende, og Geistligheden var dermed indført blandt Rigets Rigsstænder. Dens Privilegier bleve her første Gang stillede ved Siden af de andre Stænders og tilfikkrede den i Statsacten¹⁰⁹). To Aar efter hylbode den Prindsen, deels ved en Herredag i Kiøbenhavn, hvor Universitetet mødte in corpore, deels ved Provindsial-Stændermøder¹¹⁰).

Fra denne Tid af forekommer ikke mere nogen Dypregning af Rigets Stænder, saalidt som nogen Rigsdag eller Stænder-

¹⁰⁸) Lyschanders Christian den Femtes Udvælgelses- og Hyldings-Historie. Kbhvn 1623. Det er mærkeligt, at Lyscander sætter Valget til den 15de Mai, og Slange til den 25de; det var Tirsdagen efter Trinitatis Sondag. Der holdtes kun eet Møde i Frue Kirke, ved hvilket Adelsens Guldmægtig, Rigsraaden Peder Mandrup Parsberg, førte Ordet alene, og de Øvrige iføiede det foreløbte Udkaft til Beslutningen.

¹⁰⁹) De vælgende Stænder betingede sig deres Privilegiers Stadfæstelse. (Slange a. St. og i Schlegels Overs. 2 Aft. S. 428 Not. 323.) Biskopperne omtale dem ogsaa i deres kirkelige Andragende til Regieringen: „privilegia et immunitates Ordinis ac Status nostri“. (Pontopp. Ann. Eccl. III. 578) Det sidste Ord er en Benævnelse for Standen, der forst kunde blive naturlig her; ved den forrige Confirmation af de Geistliges Privilegier vare de ikke just fremtraadte som nogen Genhed; thi Kongen stadfæstede Universitetets Privilegier under 6 Oct. 1596, og senere efterhaanden alle Capitlernes og Geistlighedens i alle Provindsier, altsaa successiv og provindsviis. (Zmsid. S. 529.)

¹¹⁰) Slange S. 262 jvfr. Lyschanders nævnte Niimvært, som navnlig berigtiger Slanges ogsaa temmelig usandsynlige Fortælling, at alle Biskopperne vare indkaldte til Kiøbenhavn; man seer, at vel Adelen fra hele Landet var indkaldt, men kun Stiftets Geistlighed; hvormed det stemmer godt overeens, at et kirkeligt Andragende, som blev overgivet 4 Dage før Hyldingen, kun var underskrevet af Sjællands Biskop og tvende Theologer, men i alle Biskoppers Navn. (Pontopp. Ann. Eccl. III. 593.)

forsamling, hvori Geistligheden savnes¹¹¹⁾; i den næste Haandfæstning hedder det nu ogsaa, at Geistligheden har bevilget og samtykt Kongen¹¹²⁾, og til alle de almindelige Rigsdage, som holdtes under Christian den Fjerde og Frederik den Tredie, var den uden Undtagelse indkaldt. Dens Plads blandt Rigets Stænder blev naturligen den anden, da den hverken kunde gaae foran Adelen, der allerede var den regierende Stand, eller efter nogen af de uprivilegerede. Den horte imidlertid til disse, til de Ufrie; men den indtog den første Plads iblandt dem, og den Anseelse, der willkaarlig maatte blive den til Deel iblandt disse, kan muligen have været ikke ganske uden Indflydelse paa den Forglemmelse, hvori den fjerde Stand i Tidens Løb synes at være kommen. Bondestandens Repræsentation ved den første Rigsdag, paa hvilken Geistligheden udøvede en Rigsstands Valgret, er allerede underkastet Tvivl¹¹³⁾, og ved mange følgende Leiligheder savner

¹¹¹⁾ Cansleren Christ. Friis opregnede Stænderne i Danmark for den svenske Gesandt: „Kongens Stand, Rigets Raads Stand, Adelsstand, den geistlige Stand og Borgerstabet.“ (Myerup Chr. den 4des Characteristik S. 47). Christoffer Dybvad 1620 i sine Udsald mod Danmarks Regiering: „nobilitas, clerus, cives, rustici“. (Pontopp. Ann. Eccl. III. 722). Borgerstanden i sine Betsværing af 1629: „Alle Rigets Stænder, Adelen, Geistligheden og Borgerstabet.“ (Suhms Nye Saml. 1ste D. S. 206).

¹¹²⁾ Holberg D. Hist. 3 D. S. 30 og Vadens D. S. 4 D. S. 301.

¹¹³⁾ Trods Slanges bestemte Ord om sauntlige fire Stænders Indkaldelse til Rigsdagen 1608, bliver Bondestandens Rærværelse tvivlsom, eftersom Indkaldelsesbrevet selv siges ikke at nævne denne Stand. (Hammerich a. St. i Nyt Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 419). Men Lyschanders anf. Skrift synes dog at tale for den. Vel benævner han i Beskrivelsen af Rigsdagen selv Stænderne alene „Adel, Klærke, Borgermester og Raad,“ „Geistlige og Borgere,“ „Læg, Lærd og Fri,“ „Adelen, Læge og Lærde,“ „velbyrdige Herrer, Læge og Lærde“ (S. 50, 35, 36, 40); men han er tilbøielig til at see dem under den Tredeling: Adel, Geistlighed og Lægstand, hvori Bondestanden ikke er udelukket, og et Par Gange oploser han ogsaa Borgerstanden

man denne Stand snart i Opregningen af Stænderne, snart i det virkelige Møde. I mange Tilfælde turde dog dette Savn befindes mere at beroe paa Forglemmelse eller en usigelig Talebrug end paa en virkelig Opgivelse eller Tilfidesættelse, i det man har indbefattet Bondestanden under det almindelige Navn af Borgerstabet¹¹⁴); og det er netop til denne Talebrug, at Geistlighedens Optrædelse blandt Rigsstænderne kan have bidraget. Den almindelige Modfætning mellem Geistlig og Verdselig førte nemlig til at see de ufrie Stænder som deelte i tvende Classer, og altsaa de to sidste Stænder under een Kategorie, hvorhos de da naturligt maatte benævnes efter de Ansættelse. Hvad der først kun var en Talemaade eller Betragtningssmaade¹¹⁵), blev efterhaanden ogsaa Grundlag

i »Borgere og menige Almue«, (S. 43 og 54) saa at vel Bondestanden kunde være indbefattet under Borgerne. Dette bliver ogsaa saameget rimeligere, som han i et tilføjet Lykoningsdigt (S. 66) tiltaler »Borgere og Adelsbønder« under Eet (som Lærde og Geistlige S. 60), og fra dem adskiller han »Bønder og Boemand«, om hvilke sidste alene siges, at de ikke havde taget Deel i Valget (S. 70).

¹¹⁴) Exempler paa mangelfuld Opregning, med hvilken der ikke kan være tilfattet nogen Benægtelse af den fjerde Stand, giver først Canstons (i Note 111), da han vilde opregne alle de Stænder, der kom tilføje ved Herredagene, saavnt de havde Sager for Rigtens Høiestret, og af slige Stænders Tal kunde det ikke falde ham ind at udelukke Bondestanden. Dernæst Borgerstandens (sammest. anførte) Ord; thi det samme Afskrift opregner et andet Sted Bondestanden med (Suhm a. St. S. 209) og antager sig ofte dens Interesser, (»den gemene Mand baade i Kjøbstæder og paa Landet« S. 212; »Selveiere, Kronens Bønder og Borgerstabet« S. 219—220) som om det var skrevet i begge Stænders Navn. Maaſkee er det ogsaa at forstaae paa samme Maade, naar Frederik den Tredies Haandfæstning kun nævner Geistlighed og Borgerstabet (Holberg D. Hist. 3 D. S. 30); men sikkerlig er det Tilfældet i Udkastet til den nye Haandfæstning 1660 (Suhms Nye Saml. 1 D. S. 238 fgg.), da denne snart nævner alle fire Stænder, snart kun Adels og geistlig og borgerlig Stand.

¹¹⁵) Lyshandens Udtryksmaade repræsenterer den først (s. Note 113). Senere forekommer den ikke blot, naar der under Eet klages over,

for Handlemaade: ved Rigsdagen i Odense 1657 vides, at der blev anvist de geistlige Stænder eet Locale og ligeledes de verdslige eet¹¹⁶⁾, skøndt disse dengang bestode baade af Borgere og Bønder¹¹⁷⁾. Men unegtelig maa den væsentligste Grund til en Stands Forglemmelse søges i den selv; hvor, som i Danmark, ingen Grundlov bestemte Stændernes Tal og Ret, maa en Stand stige eller synke efter den Betydning, den formaaer at give sig selv: i Theorien blev Bondestanden ingenfinde opgivet som en Rigsstand; thi baade 1626 gjorde Rigsraadet Udkast til dens Repræsentation¹¹⁸⁾, og Kongen har upaatvivlelig besvaret det ham engang forelagte Spørgsmaal bekræftende: „om Bønderne skulde regnes blandt Stænderne og med de øvrige forskrives“¹¹⁹⁾. Men den Raade, hvorpaa de bleve repræsenterede, gjorde vistnok deres Optrædelse uvigtig; de kunde repræsenteres af Herredsfogeder, som Lehnsmændene forsynede med Fuldmagter¹²⁰⁾, og af Herredsfogeders og Birkefogeders Fuldmægtige;¹²¹⁾ derfor kunde deres

hvormegen Contribution Geistlig og Verdslig har erlagt (Subm Nye Saml. 1ste D. S. 208. 10. 20); men ogsaa i Beskrivelse af Rigsdage. En dansk Mand skildrer (i Magnus Durells Beretn. i Beckers Samlinger til Danmarks Historie 1ste D. S. 166—67) Rigsdagen i Odense 1657 saaledes: „Ridderskabet, Adelen og de høie Officierer gik foran Kongen, efter Kongen gik alle Rigsraaderne; de geistlige og verdslige Stænder fulgte alle efter.“ Ved Plenums Møde havde Kongen „Ridderskabet og Adelen paa sin høire Side, geistlige og verdslige Stænder paa sin venstre Side.“

¹¹⁶⁾ Beckers Saml. t. Danmarks Hist. a. St. S. 167. De Geistlige samledes i St. Knuds Kirke, de verdslige Stænder i Graabrødre-Kirke, Adelen paa Raadhuset.

¹¹⁷⁾ See nedenf. Note 122.

¹¹⁸⁾ Hammerich i Nyt Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 454.

¹¹⁹⁾ Sammested S. 432.

¹²⁰⁾ Sammested S. 454.

¹²¹⁾ Dette var Tilfældet ved Hyldeingen 1648 ifølge et Manusk. i Thottiske Saml. Nr. 1634. 4to.

Indfaldelse vistnok uden væsentligt Savn stundom forbigaaes, og maa vel anses for at være undladt oftere, hvis de ikke undertiden skulde skule sig under Borgerstabet og verdslige Stænder, hvor de historiske Spor forsvinde; men endnu 1657 erfare vi af en udenlandsk Kilde, at „Nogle af Borgerne i Stæderne samt af Bønderne“ skulde møde til den sidste betydelige Rigsdag i Odense¹²²). Saaledes gif Bondestand og Geistlighed modsatte Veie: den engang i Theorien udviste geistlige Rigsstand, naaede giennem uvilkaarlig Praxis til Anerkiendelse og Indflydelse, saa at dens Fuldmægtige bleve en nødvendig Bestanddeel af den Folkerepræsentation, som Regjeringen troede at maatte indfalde, naar den vilde gaae udenfor Herrestanden i Beraadslagninger om offentlige Stats-handlinger. Vi skulle nu følge den i dens Virksomhed paa Danmarks Rigsdage i det 17de Aarhundrede.

5. Den geistlige Rigsstands Virksomhed paa Rigsdagene under Christian den Fjerde.

Efter hin Rigsdag 1608 og den paafølgende Hylдинг 1610 hengif en lang Tid, i hvilken Stænderne ikke synes at have været samlede. Konge og Rigsraad under Adelens Medvirkning paa Herredagene regierede saa frit, at den spanske Gesandt, som var her 1612, kunde sige med Feie, at „Folket aldeles ingen Deel havde i Regjeringen“¹²³), og den svenske Baron Schytte, som var her 1615 og ikke fandt de forventede Spor af en stænderst Forfatning, kunde til sin Forundring ikke udbringe andet Svar af Kongens Cansler, end at alle Stænder kunde møde til Herredage for at faae deres Rets-sager paakiendte, og at de havde den politiske Ret at hylde og

¹²²) Beckers Saml. I. Bd. S. 151.

¹²³) Slangue durch Schlegel I. S. 579.

sværge Kongen¹²⁴). Chr. Dybvads Klage og Skæbne stadfæster disse Udlændinges Vidnesbyrd¹²⁵), og selv den hyppig forekommende Talebrug at stille Adelen eller Adol og Ridderstab som een Heelhed ligeoverfor „geistlige og verdslige Stænder“, Rigets øvrige Masse, er en uvilkaarlig Antydning af det Svælg, der adskilte hiin første Stand fra disse, endog naar de tænktes samlede paa Rigsdage¹²⁶). Virkeligen vare heller ingen Sager forbeholdte de samlede Rigsstænders Afgiørelse; de „menige Stænder“ stode som en ubestemt Størrelse i Statsmagten, til hvilken man fra forskiellige Sider henviste, naar man vilde undgaae en Begjærings Dpshydelse. Rigsraadet indskød sig under dem, da Kongen 1615 ønskede sine Børn doterede, uagtet Kongen paaastod, at Sligt ei behøvede Stændernes Medvirkning¹²⁷). Kongen henviste 1629 til sine Stænders Samtykke, som vilde tage Tid, da Gustav Adolph opfordrede ham til Alliance¹²⁸), uagtet deslige Statspørgsmaal aldrig bleve forhandlede med menige Stænder. Den franske Fredsmægler ved Underhandlingerne i Bromsebro erklærede Skaanes Afstaaelse for umulig, fordi de danske Stænder aldrig vilde tillade Sligt¹²⁹); men uagtet Kongen rigtignok holdt Rigsdag i denne Anledning, var det dog ikke for at vedtage bestemte Fredsforslag, men kun for at erfare Stændernes Gyne og Billie til at fortsætte Krigen. Rigsraadet henviste atter 1647 til Stænderne i Anledning af det nye Thronfølgervalg, som Kongen ønskede¹³⁰), uagtet det kort efter paaastod, at Kongevalg

¹²⁴) Drenf. Ret. 111 og 114.

¹²⁵) Pont. Ann. Eccl. III. 718 fgg.

¹²⁶) See Note 113 og 115. Selv Kongen talte om et „Udskud af Adelen og Stænderne.“ Molbeck Chr. IV. Breve 1 D. S. 470.

¹²⁷) Molbeck Chr. IV. egenhændige Breve 1 D. S. 32—33.

¹²⁸) Nyerup Characteristik af Chr. IV. Tillæg S. IX.

¹²⁹) Slangé Chr. IV. S. 1351.

¹³⁰) Sammenf. S. 1455.

alene tilkom Rigsraad og Adels. Selv Adelen androg undertiden paa samtlige Stænders Indfaldelse for at fordele Statsbyrderne¹³¹⁾. Ikke heller bleve Stænderne i Gierningen kaldte til Andeel i Lovgivningen; Recesserne 1615 og 1643, Rigens Ret og Dele 1621 og alle de enkelte kongelige Forordninger udkom under Rigsraadets Samtykke alene, og selv Forandringer i den offentlige Ret vedtoges af Konge og Rigsraad¹³²⁾; kun en og anden Stands raadgivende Stemme eller Betænkning blev undertiden begiært, som Kjøbstedborgernes over Stadsretten 1636, og Adelsdamers og Adelsmænds Forslag til Klædedragten¹³³⁾. Men hvad der bragte Stænderne sammen, var, som forhen, enten alene Pengemidlers Tilveiebringelse til Defension og Rustninger, eller Thronskifte. Da den sidste Anledning kun fandt Sted ved Slutningen af Christian den Fjerdes Regiering, ere samtlige Rigsdage under denne Konge foranledigede ved Trang til Contributioner og andre extraordinaire Midler til Rigets Forsvar, ligesom flere under Frederik den Tredie. Imidlertid var ikke heller nogen saadan Skattebevillingsret forbeholdt Rigsstænderne, at Rigsdage nødvendigen behøvede at udskrives derfor: de ordinaire Skatter vare ei Gienstand for nogen Bevilgning, og naar extraordinaire Contributioner udfordredes til Krig, var endog Rigsraadet ved Haandfæstningen (Art. 6) bemyndiget til at samtykke, ligesom der ogsaa forekomme hyppige Spor af extraordinaire Skatter eller Fordoblinger af den ordinaire, som Rigsraadet bevilgede¹³⁴⁾. Det var ei uden Grund, at

¹³¹⁾ Nebenfor Note 143.

¹³²⁾ Larsen i Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 307.

¹³³⁾ Hammerich i Nyt Hist. Tidsskr. I D. S. 454 og 456. Kun i Norge blev 1639 samtlige Stænders Betænkning forlangt over Landsloven (sammeft. S. 459).

¹³⁴⁾ Slange S. 85. 111. 156. 405. 455. 685 og 753. Mølbach Chr. IV. Breve I D. S. 10. 23. 78. 166. 184. 246. 321. 470.

Canzleren maatte indrømme den svenske Gesandt 1615, at Rigsraadet og Kongen ogsaa udovede Bessatningsretten¹³⁵). Men ligesom Adelens Samtykke i visse Tilfælde var en Betingelse og desuden ofte blev indhentet¹³⁶), saaledes kunde det ogsaa stundom synes onskeligt eller nødvendigt at indfalde de andre Stænder, naar Rigsraadet tog i Betænkning at paalægge dem større Byrder, eller naar Regjeringen ellers ansaae det for nyttigt. Deslige Stændermøder maae derfor især ventes i Krigstider, som ogsaa befindes at være Tilfældet. Imidlertid foranledigede Christian den Fjerdes første Krig endnu ingen Rigsdage, da Rigsraadet alene synes at have bevilget alt det Fornødne, i det Høieste i Overeensstemmelse med Adelen paa Herredage, naagtet det i Begyndelsen erklærede Adel, Borgere og Bønder for at være ude af Stand til at bære en Krigs Byrder¹³⁷). Men da Kongen, ogsaa imod Rigsraadets og Adelens Indsigelse, havde indladt sig i Trediveaarskrigen, blev det snart nødvendigt at gjøre Appel til Stændernes gode Villie og yderste Anstrengelse. Først da kom Rigsdage ret i Gang. I Aarene 1625 og 1626 holdtes flere Provindsialforsamlinger for at overveie Rigets Defension og gjøre Contribution¹³⁸); Geistligheden var indfaldt til dem alle,

¹³⁵) See Note 111.

¹³⁶) Slange S. 188 og 1141.

¹³⁷) Mølbach a. St. S. 7—8 Note. Adelen havde rimeligviis givet samme Erklæring (Slange S. 209). Alligevel bevilgede Rigsraadet Madskat og almindelig Paalæg. S. 10 og 23. Det fortæner maaskee at bemærkes, at Rigsraadet her ikke nævnte Geistligheden særskilt — den var endnu 1611 ikke ganske saa nær for Tanken som de andre Rigsstænder.

¹³⁸) Provindsialmøderne ere kun bekjendte af Borgerstandens Memorial i Suhms Nye Saml. 1ste Bd. S. 206, og de der brugte Ord kunne mulig forstaaes om Møder, der først bleve holdte i det følgende Aar. I 1626 holdtes den lange Herredag i Colbing (hvis Afholdelse neppe kan drages i Tvivl, om end Prindsen ei stedse var tilstede, som det seer af Schlegel, overs. af Slange Not. 337 og Mølbach Chr.

og i Aaret 1626 muligens til særskilt Møde med Regieringen, efter som hver Stand formenes at være indfaldt for sig i dette Aar¹³⁹). Men i det samme Aar bragte Rigsraadet selv en almindelig Rigsdag i Forslag, „da denne Krig ikke angik Rigerne i sig selv og alle fire Stænder allerede havde gjort saa stort Udlæg“; Raadet foreslog at forskrive Nogle af hver Stand til Kiøbenhavn, og foretogde et Udkast til en Repræsentation, som om dette var noget Nyt, der ikke allerede havde sin Regel i Fortids Praxis¹⁴⁰). Denne Rigsdag kom imidlertid endnu ikke istand; da Slaget mod de Keiserlige var tabt, resolverede Rigsraadet Skatteudskrivningen, og Stænderne samlede sig i Ringsted og Odense. Men i Begyndelsen af Aaret 1627 samledes alle Rigets Stænder i Odense den 12te Februar, og hermed begynder da Rigsdagenses Række. Virkningen af alle Stændernes Møde svarede til Forventningen: samtlige Stænder gjorde større Contribution end forhen¹⁴¹). Iøvrigt vides Intet om denne Rigsdag. Den anden holdtes allerede samme Aar: thi da Rigsraadet i November var samlet med Adelen paa Antvorskov, androg denne atter paa samtlige Stænders Indfaldelse¹⁴²). Rigsraadet

IV. Breve I. S. 245, hvor det er overseet, at Slangen selv nævner den S. 583), og dernæst to andre i Nov. i Ringsted og Odense. Det er formodentlig ved misse, at de andre Stænder ogsaa have givet Møde, da deres usædvanlig store Contributioner omtales i Forbindelse med Adelen. Slangen S. 583 og Schlegels Overs. 3die Bd. S. 302.

¹³⁹) Hammerich a. Et. S. 437 Note 173.

¹⁴⁰) Molbech a. Et. S. 242 og 244, hvor der gives Uddrag af Rigsraadets Skrivelse af Goldberg 16 Juni. Udkastet er trykt i Nyt Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 453—54.

¹⁴¹) Molbech a. Et. S. 245 og 246, samt ovenf. Note 129.

¹⁴²) Suhms N. Saml. 1ste Bd. S. 207. Slangen i Schlegels Overs. 2det Bd. S. 339—340 Not. 402 og 403.

¹⁴³) Slangen og Schlegel a. Et. (og efter ham Larsen i Nyt Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 312) anser denne Hverredag for en

bragte ogsaa Andragendet for Kongen formedelsf den almindelige Mands Utilfredshed, „skiondt det tilforn ikke altid havde været Skik“¹⁴¹), og saaledes blev en ny Rigsdag udstrevet til Kiøbenhavn i December Maaned 1627, men naturligviis kun besøgt af den Deel af Landet, som ikke var i Fiendens Magt¹⁴²). Saasnart Freden var sluttet 1629, syntes Regieringen atter at ville vende tilbage til de gamle Former; Rigsraadet samledes i Odense i August 1629 og udstrev dobbelt Skat; og skiondt de jydske Kiøbsteder da traadte sammen og opsatte en Memorial til Rigsraadet og Kongen, som skulde overbringes ved Herredagen, men formedelsf Kongens Fraværelse blev overrakt ham i Holsten og med Kongens Tilladelse efterfulgtes af deres store Andragende af 19 Octb. 1629¹⁴³), blev dog ingen Rigsdag indkaldt, for Kongen behøvede en betydelig Pengesum til Erhvervelse af den Grund, hvorpaa Christianspriis blev anlagt, og derfor foreslog Rigsraadet enten at indkalde Stænderne eller at forhøje Skatten: det Første skete. En Rigsdag holdtes i Kiøbenhavn i Novbr.

Rigsdag; men Hammerich (a. St. S. 435 Not. 149) har med Høie anseet det for tvivlsomt. Man har Erklæring fra tvende Provindsers Adels, daterede 12 Nov. 1627, hvori de netop anholde om alle Stændernes Indkaldelse. (I en Pakke i den Thottske Manuskript. S. Nr. 1631, 4to.) Jfr. Mølbach Chr. IV. Br. S. 286—287.

¹⁴¹) Mølbach a. St. S. 279.

¹⁴²) Dette sees bl. Andet af de Geistliges Erklæring af 29 Dec. 1627, som kun var underskrevet af de tre Biskopper i Sjælland, Skaane og Fyen. (Den findes saavel i Langebets Diplom., hvorfra Hammerich a. St. S. 440 Not. 190, har kiendt den, som i en Pakke i den Thottske Manuskriptssamling Nr. 1631, 4to). Biskoppen af Aarhus var isørrigt ogsaa i Kiøbenhavn, men formodentlig som Flygtning. Mølbach a. St. S. 306.

¹⁴³) Suhms N. Saml. I. Bd. S. 209—20 og Slanges S. 685.

1631¹⁴⁷⁾. Derefter holdtes en Rigsdag i Odense 1638¹⁴⁸⁾ og i den svenske Krig i Kiøbenhavn 1644¹⁴⁹⁾ og i Ringsted i Mai og i Kiøbenhavn i Juni 1645¹⁵⁰⁾. I Frederik den Tredies Tid slutte sig Rigsdagene i Odense 1657 og Kiøbenhavn 1660 til denne Række, medens Kongevalget, Hylvingen og Kroningen 1648 og Thronfølgervalget 1650 foranledigede Rigsdage i Kiøbenhavn, og Hylvingerne 1655 Provindsialstændermøder, der ifølge deres Formaal gif udover Skatteligningens Sphære¹⁵¹⁾.

Saaledes falde alle Rigsdagene i Christian den Fierdes Tid, der var den fornyede Stænderforfatnings Dannelsesperiode, under Begrebet af Skattedage; og det var saa udelukkende Contribution, Rustningsbyrden og Defensionen, der omhandlede paa dem, at selv naar Spørgsmaalet var om Fred og Angreb, erfarede de forsamlede Stænder Intet om Sagernes Stilling eller Regjeringens Planer, men skulde kun erklære sig om deres Evne og Villighed. Saaledes var det ved Rigsdagen i Ringsted 1645¹⁵²⁾, og saaledes var det selv paa den sidste store Skatterigsdag i Odense 1657, hvor Krigen med Sverrig siges at være besluttet: Stænderne erfarede intet Andet, end at det gjaldt Rigets Defension mod et truende Angreb, og at Kongen maatte vide, hvormeget Stænderne

147) Af Chr. IV. Breve ved Moltbech 1ste D. S. 470 sees dette, dog kun at en Rigsdag maa være holdt mellem 4 Aug. og 18 Nov.; men af Pont. Ann. Eccl. III. 800 sees, at den er holdt i Kiøbenhavn i Nov.; thi der skrives derfra under 1 Nov., »at alle Rigets Biskopper ventedes dertil.«

148) Hammerich a. St. S. 435 Note 151.

149) Sammeft. S. 435.

150) Slangen S. 1353 og Ny D. Mag. VI. Bd. S. 206 og 208.

151) Om disse handles nærmere nedenfor.

152) Densf. S. 148.

„vilde gribe sig an og resolvere“¹⁵³). Righofmesteren skrev fra Odense til det hollandske Gesandtskab, at Rigsdagen var endt til stor Tilfredshed for Hans Majestæt, „med alle Tilstedeværendes eenstemmige Iver til at lade Liv og Gods for Fædrelandets Tieneste“¹⁵⁴) — det var Iveren og Evnen, man vilde maale ved Rigsdagene.

Paa dette Hovedformaal var ogsaa de danske Rigsdages formelle Indretning beregnet, og de beholdt selv efter Christian den Fierdes Tid den Organisation, som de derved havde faaet. Ingen Lov eller Vedtægt bestemte, naar eller hvorledes de skulde samles: Regjeringen udfik dem efter Diebliffets Fornødenhed og efter forskjellige Regler. For den kom det væsentligt an paa at faae Landets Indbyggere saaledes repræsenterede, at Alle vilde ansee sig bundne ved det givne Tilfagn. Fuldmagten var Hovedsagen; den indleveredes for Mødets Aabning i Kongens Cancellie eller til Kongens Secretair. Som Adelen mødte snart in pleno, snart ved Commissarier (1626, 1645, 1648 og 1660), saaledes indkaldtes af de andre Stænder flere eller færre Personer, i Almindelighed en Sammensætning af Foresatte og Undergivne, saasom af Kiøbstederne Borgermester, Raadmænd og menige Borgere, af Bondestanden Herredsfogeden og Bønder herreds- eller lehnsviis¹⁵⁵). Af Geistligheden indkaldtes stedsse alle

¹⁵³) Canslerens Tale i Nyt Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 464 og Durrells Beretning i Beckers Saml. 1ste D. S. 168—170.

¹⁵⁴) Becker anf. Skr. S. 368—69.

¹⁵⁵) Ved Rigsraadet's Udkast af 1626 er det ret mærkeligt, at det kun indrømmes Adelen udtrykkelig at vælge sine Deputerede; men de Dørige synes at skulle vælges af Regjeringen eller Dørrigheden; thi det foreslaaes at indkalde „En af de Forsamlede i hvert Domcapitel og af hver Stiftsstad“, og Hovedegenskaben ved de Deputerede sættes i den størst mulige Forsærenhed om Landets Leilighed. Nyt Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 453.

Bispen, og i nogens Forfald en Provst med hans Fuldmagt; men desuden enten nogle Provster af hvert Stift eller hver Provinds¹⁵⁶), eller alle Provster og een eller endog to Præster af hvert Herred¹⁵⁷). Af Domcapitlerne indkaldtes snart een, snart to Repræsentanter, af Universitetet snart to, snart tre¹⁵⁸). Det hele Antal af den geistlige Stands ordentlige Repræsentanter¹⁵⁹) varierer saaledes meget betydeligen; paa de fleste Rigsdage vil Antallet have været omtrent 36 Personer eller mindre¹⁶⁰); men Rigsdagen i Kiøbenhavn 1645 vilde have

¹⁵⁶) Saaledes efter Udkastet 1626 (og altsaa formodentlig paa Rigsdagen i Odense 1627) 3 Provster af Skaane, 2 af Halland og Bleking, 3 af Sjælland, 2 af de andre Stifter, een af Volland-Falster, een af Als og Vroø, een af Langeland (Nyt Hist. Tidskr. I. Bd. S. 453); men senere sluttede Repræsentationen sig nærmere til den kirkelige Inddeling, 1648 af Sjællands Stift 4 Provster, af Lunds 6, af Jyens og Aarhus Stift 5, af Ribe 4, af Viborg og Aalborg 2, næsten alle tillige Præster i Stifternes Kiøbstæder (Pont. Ann. Eccl. IV. 391). 1650 3 eller 4 Provster af hvert Stift (Sammenst. S. 406). 1660 valgtes 5 Provster for Sjællands Stift (Zwerg. Sjæll. Cleresse S. 266), af hvilke dog kun to synes at have mødt som for de andre Stifter. (Holberg D. Hist. 3 D. S. 442.)

¹⁵⁷) Ved Hyltingen 1610 vare alle Provster tilstede (Zwerg. Sjæll. Cleres. S. 128). 1615 indkaldtes een Provst og een Præst af hvert Herred (Fris Edvardsens Stælsføers Beskrivelse S. 467); til Hyltingen 1648 ligeledes (Manuskript i den Ebotiske Samling Nr. 1634, 4to), og til Hyltingen 1660 endog Provsten og to Præster af hvert Herred, (Brev af 21 Oct. 1660 hos Baden D. H. 4 D. S. 532).

¹⁵⁸) Larsens anf. Afhandl. S. 317—318 og Hammerichs S. 453. Af det af Rigsraadet stillede Alternativ: een eller to af Universitetet, er nok det sidste kommet til Anvendelse.

¹⁵⁹) Til de Rævnte kunne stundom endnu flere have sluttet sig, f. Ex. Decanus for Akademiet i Sorø, der findes 1648 ved Hyltingen i Kiøbenhavn ved Siden af Universitetets Rector. (Det anf. Manusk.)

¹⁶⁰) At Biskopperne alene nogenstunde mødte, som det siges af Hammerich a. St. S. 440, under Paaberaabelse af Rigsdagen i Kiøbenhavn 1627, kan ikke antages, og er ikke beviist deraf, at disse alene understøvede Standens Erklæring; thi dette var ogsaa Tilfældet ved Kongevalget 1648 (anf. Manusk. f. Note 157), uagtet Standen da var fuldstændig repræsenteret (See Not. 156).

talt over 300 Personer af denne Stand, dersom de ere blevne indkaldte og have mødt fra hele Landet efter samme Regel, som blev foreskrevet for det Lehn, til hvis Lehnsmænd Indkaldelsen alene er tilovers; 1648 mødte de i Proviandsmøder efter dette Tal, og 1660 til Hyldingen i Kiøbenhavn i et endnu større. Det eneste Hensyn, som Regieringen muligens har taget eller overladt Stænderne selv at tage, er Hensynet til Beføstningen ved Repræsentationen: i Christian den Fjerdes Indkaldelse til Rigsdagen 1648 overlades det til Stænderne selv, hvormange de vilde sende som fuldstændigt Udskud til Thronfølgervalget, „eftersom menige Indbyggere, hvem en saadan Handling vedkom, ikke beqvemmelig formedelst Landets Størrelse kunde forskrives, hvad Kongen ellers gierne havde seet“¹⁶¹⁾, og i Udskrivningen af den sidste Rigsdag lod Indkaldelsen udtrykkelig paa Fuldmægtige af Provsterne „i det ringeste Tal, paa det at det kan skee dem til mindst Beføstning muligt er“¹⁶²⁾.

I Henseende til Indkaldelsens Form var det Rigsraadets Formening, at Udskrivningen burde finde Sted 6 Uger før Forsamlingen og skee ved Breve, hvori Aarsagen til samme skulde tilkiendegives¹⁶³⁾. Udskrivningen skete enten i almindelige Breve til alle Stænder paa eengang, som 1647, eller i særskilte Skrivelser, og da for den geistlige Stands Vedkommende til dens trede Dele særskilt¹⁶⁴⁾; Præstestabet indkaldtes giennem Biskopperne¹⁶⁵⁾. Men ikke altid tillod Tidens Korthed at

¹⁶¹⁾ Det almindelige Indkaldelses-Brev af 2 Nov. 1647 findes i Actstykker samlede og udg. af Høys litteraire Selskab S. 12—13.

¹⁶²⁾ Brevet til Biskopperne af 5 Aug. 1660 findes i Zwerg. Siæll. Cler. S. 265—266.

¹⁶³⁾ Rigsraadets Udkast i Nyt Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 454.

¹⁶⁴⁾ f. Ex. til Universitetet 1645. Ny D. Mag. VI. 206.

¹⁶⁵⁾ Et saadant Brev see Not. 162.

iagttage disse Former; allerede til den anden Rigsdag i Aaret 1627 kan Indbydelsen ikke have gaaet 6 Uger forud¹⁶⁶⁾; i Aaret 1645 indkaldtes Stænderne under 29 April til 15 Mai¹⁶⁷⁾, og under end mere presserende Omstændigheder blev det i samme Aar paalagt i en Efterskrift under et Kongebrev af 16 Juni en Lehnsmand at lade Herredsprovsten og en Præst af hvert Herred i Lehnet møde til Rigsdag den 23 Juni i Kiøbenhavn¹⁶⁸⁾. Endogsaa til den store Rigsdag efter Freden 1660 indkaldte Kongen under 5 Aug. til den 8 September¹⁶⁹⁾. De geistlige Valg maatte dernæst foranstaltes eller paabydes af Biskopperne: naar Herredspræster indkaldtes med deres Provst, skete rimeligviis Valg i Herredet; men naar enkelte Provster skulde møde, sammenkaldte Biskopperne alle Provsterne med Fuldmagt af deres Herredspræster: vi have endnu tvende latinske Breve, hvorved dette skete 1660¹⁷⁰⁾. Præsterne vare saaledes anviste til at give Fuldmagt til en forudbestemt Person, der som Valgmand atter lagde deres Fuldmagt i andre Hænder. Ikke engang saamegen Andeel i Repræsentationen fik Degnene og de lærde Skolers Personer; de omtales aldrig ved slige Leiligheder; deres Fuldmagt ansaaes formodentlig som Selvfølge indbefattet i de Geistliges, paa samme Maade som Universitetets Consistorium bemyndigede sine Deputerede til at lade og gjøre paa Universitetets

¹⁶⁶⁾ See ovenfor S. 151—152 Not. 143 og 145, hvoraf sees, at den blev begiart under 12 Nov. og holdt før 29 Dec.

¹⁶⁷⁾ Note 164.

¹⁶⁸⁾ Det i Not. 157 citerede Brev.

¹⁶⁹⁾ Zweg. Siæll. Cler. S. 265.

¹⁷⁰⁾ For Siælland i Zweg. Siæll. Cler. S. 267 og for Aarhuus Stift i P. Poulson Biblioth. Aarhusiensis p. 79 og Lachmann hist. ordinat. eccles. p. 176.

Begne og med forbindende Kraft for dets supposita og Studenter¹⁷¹⁾.

Ved disse Stænderdeputeredes Sammenkomst maatte det da blive den fælleds Opgave, at vidne om Landets Gyne og afværge Skattens Forøgelse over denne; ligesom hver enkelt Stands Opgave var at vidne for sig og vaage over en nogenlunde lige Fordeling. Til disse Formaal fra Stændernes Side behøvedes ikke en samlet Forhandling. De enkelte Stænder concurrerede ikke som særskilte Stemmer til en fælleds Beslutning; men enhver gav sin Erklæring, hvorved da ogsaa kun den selv var bundet, og man finder endog, at enkelte Dele af en Stand, som Kiøbenhavns Deputerede og Domcapitlerne, afgav deres særskilte Tilsvær og Tilbud¹⁷²⁾ — den naturlige Følge af de høist forskellige Midler, hvoraf Skatten skulde udredes. Ikke heller er der Spor af nogen egentlig Stemmegivning indenfor de enkelte Curier: de Deputerede underskrev, hvad der blev foreslaaet af Ordførerne, saamange som da vilde og som troede sig bemyndigede dertil¹⁷³⁾; undertiden kunde de erklære deres Fuldmagt utilstrækkelig, indhente ny eller henstille det til Committenternes senere gode Villie¹⁷⁴⁾. Mellem Curierne indbyrdes maatte Forhandlingerne indskrænke sig til at erfare, hvad der blev tilbudt i de andre, og naar der kunde være Tvivl, om Rigsdagen skulde gjøre noget Tilbud, (som kun vides at have været Tilfældet 1645) findes det ogsaa at være afgjort under den simple Form, at de øvrige Stænder sluttede sig til Adelsens Erklæring, at Landets

¹⁷¹⁾ Ny Danske Mag. VI. 207.

¹⁷²⁾ Nyt Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 457—458 og 464.

¹⁷³⁾ Saaledes endnu paa den sidste Rigsdag 1660. Baden D. Hist. 4de D. S. 416.

¹⁷⁴⁾ Nyt Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 458 og 439 Not. 187 og 440 Not. 188.

Kræfter vare udtømte, og Kongen derfor maatte slutte Fred saa godt som muligt¹⁷⁵).

Denne Character af de danske Rigsdage forklarer, hvorledes de kunde forblive staaende paa et saa lavt Udviklingstrin, medens de svenske Rigsdage organiseredes med deres fire Stemmer og deres Udflugt til hemmelige Forhandlinger med Regieringen¹⁷⁶). Ingen almindelige Statsanliggender bleve forelagte de danske Rigsdage udenfor Contributionerne; ikke engang Anvendelsen af de ordinære Statsindtægter, Krongods, Kongetiende, Kirkeformue, endstige de høiere aandelige Interessers Pleie. De vare Forhandlinger som de, hvilke Regieringen udenfor Rigsdagen ligesaavel indledte med de enkelte Klasser af Skatteborgere om Forstrækning eller Skat, saasom 1627 og 1632 med Domcapitlerne, 1637 og 1653 med Præster, 1659 med Universitetet¹⁷⁷), ligesom den ogsaa paalagde lignende Skatter af egen Myndighed¹⁷⁸). Stænderne selv bleve derfor ogsaa lidet samlede, naar forskellige Dele af dem havde ulige Skatteforhold: det er endog uvist, om den geistlige Stands trede Dele altid bleve indfaldte¹⁷⁹); men det er vist, at den til det Sidste vedblev at være opløst i Dele, der saare let faldt fra hinanden. De to lærde Danvelfesanstalter i Sorø og Herlufsholm havde deres Repræ-

¹⁷⁵) Slinge S. 1353.

¹⁷⁶) Deres Beslutning skulde ifølge Gustav Adolfs Haandfæstning 1611 indhentes til alle almindelige Statsanliggender, og de fik deres Organisation 1617 og 1631. S. Nordstrøm a. Skr. S. 82.

¹⁷⁷) Hammerich a. St. S. 445—446. Hübers Docum. til Staden Marhuus's Hist. 2 D. S. 55.

¹⁷⁸) Dvensf. Not. 134.

¹⁷⁹) Til den københavnske Rigsdag 1645 vidste Universitetet ikke, om det skulde sende Deputerede; formodentlig fordi de udebleve, forelagde Kongen hele Consistorium det Spørgsmaal, der var gjort Rigsdagen. Ny Danske Mag. VI. 208.

sentation i Adelsstanden¹⁸⁰); Domcapitler og Universitetet gave deres særskilte Tilsvær til Regjeringens Forslag (s. ovenf.), og paa den sidste Rigsdag insisterede Universitetets Repræsentant paa dets Skattefriheder og skilte sig ganske fra den geistlige Stand¹⁸¹), medens Domcapitler og Universitetet særligen androg paa deres Privilegiers Bevarelse i særskilte Supplikver¹⁸²), og den egentlige Geistlighed (Ministeriet) snart optraadte ene¹⁸³), snart i Forbindelse med Domcapitlernes Repræsentanter som en sideordnet Stand¹⁸⁴). Ifke mindre saaes de enkelte Riidsstæders Deputerede at samle sig i mindre Fractioner¹⁸⁵). En anden Følge af Skattebegrebets Forhersken var det særegne Forhold, der fandt Sted paa de danske Rigsdage, at Stænderne hver for sig betragtede sig som dem, der enkeltviis stode over for Regjeringen, ifke som forenede Lemmer af eet Legeme, der skulde tage en fælleds Beslutning. Forsaavidt som de derfor udvidede deres Tanker til andre Ting end den blotte Skattebevilling, bragte de intet Forslag under Discussion i Rigsdagen, men vendte sig som Ansøgende eller Klagende enkeltviis umiddelbar til Regjeringen, enten til Rigsraadet eller til Kongen. Den enkelte Stand kunde da muligen efter en Lids Forløb og længe efter Rigsdagen faae et Svar af Regjeringen, men den havde tabt den Fordeel, som en samlet Forhandling i Rigsdagen kunde have ydet. Dgsaa

180) Hist. Tidsskr. III. Bd. S. 383 og Holberg D. Hist. 3 D. S. 453.

181) Baden D. Hist. 4 D. S. 437 og 413.

182) Sammeft. S. 522, 558.

183) s. Ex. 1648 s. nedenf.

184) Baden S. 448, 454 og 476, hvor man finder, at Deputerede sendtes til Regjeringen særligt paa »Ministeriets og paa Capitlernes Begne«, og Andragender ligeledes udfærdiges paa begges Begne, som om enhver af disse Dele havde sin Stemme.

185) Sammeft. S. 415, 460.

denne Egenhed var saa indgroet i de danske Rigsdage, at selv da Stændernes Forhandling paa den sidste Rigsdag vendte sig mod indgribende Forandringer i den hele Statsforfatning, indgave de tvende Stænder deres Forslag til Rigsraad og Konge, uden at gjøre dem til et Forslag for Adelen som Rigsstand¹⁸⁶). Netop denne Kongens Stilling overfor de enkelte Stænder var dengang af stor Indflydelse paa Sagens Gang, men just ogsaa af en Indflydelse, som blev Stændernes Undergang.

Dog vi have her anteciperet de senere Følger af de danske Rigsdages Oprindelse, og vi maae vende tilbage til Historien om den geistlige Stands Deeltagelse navnlig i dem, som bleve holdte under Christian den Fjerde eller i Lighed med samme. Paa Statterigsdage er det en Selvefølge, at den uprivilegerede Stand ei kunde spille nogen betydelig Rolle: Geistligheden har uden tvivl foregaaet de andre Stænder med et patriotisk Exempel, og har muligen stadigt indtaget den (som det synes) anseeligere Stilling blandt disse, hvori den forefindes ved den sidste Statterigsdag i Odense 1657. Paa denne Rigsdag befalede Kongens Cansler Stænderne at udvælge 4 Personer enten Rigsraader eller Adelsmænd for hver Provinds, og ligesaa mange Provster eller Præster, til at modtage Regjeringens Propositioner ved de dertil udnævnte Rigsraader. Disse 12 eller 16 Personer af hver Stand (hedder det vel ogsaa) skulde „fuldmægtig gøres ogsaa paa samtlige underhavende Riobsteders Begne at gjøre og lade“¹⁸⁷); men hvad Fuldmagtens Omfang angaaer, kan man vistnok ikke tillægge den nogen stor Betydning, da

¹⁸⁶) See Badens Fremstilling af denne Rigsdags Historie i Danm. Hist. 4de D. S. 465. 476. 491. 497.

¹⁸⁷) Durells Beretning hos Becker a. St. S. 167.

Not historisk Tidsskrift. IV.

ikke dette Udvalg, men hver enkelt Stand særlig gav Erklæring til de kongelige Commissarer¹⁸⁸); den maa altsaa have indskrænket sig til det Hverv at modtage Regjeringens Forslag og muligen at samle de enkelte Stænders og Fractioners Tilbud i en fælleds Bevilgning. Men det viser altid, at Geistligheden ansaaes for den naturlige Drdsfører for de værdslige Stænder — et Kald, som gav dens Dptrædelse paa den sidste Rigsdag saa stor en Betydning.

Men selv Skatterigsdage maatte uvilkaarlig føre Tanken ud over det blotte Spørgsmaal om Præstationer: de maatte vække Opmærksomhed for den hensigtsmæssige Fordeling af Byrder og Anvendelsen af Statens Kræfter, samt give Anledning til Udtalelser af Stændernes særlige Ønsker. Vi maae derfor efterforske, hvorvidt den geistlige Rigsstand har deeltaget i deslige Livsytringer af de uprivilegerede Stænder under Christian den Fjerde. Naar Rigets Defension var forelagt, kunde Stænderne naturligen afgive deres Betænkning tilligemed deres Bevilgning: Borgerstanden afgav oftere saadanne¹⁸⁹); af Geistligheden vides ogsaa een at være indgivet paa Rigsdagen i Kiøbenhavn 1627, men den vidner just ikke om nogen omfattende Betragtning af Forholdene¹⁹⁰); ligesom

¹⁸⁸) Sammest. S. 173—175.

¹⁸⁹) J. Er. paa Rigsdagen i Odense 1627 om Landmilitz, (Suhm Nye Saml. 1ste Bd. S. 207—208) og 1645 (Nyt Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 460).

¹⁹⁰) Den er omtalt i Hammerichs Afhandl. (Nyt Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 443) og findes, foruden i Diplomatariet, ogsaa i den thottiske Manuskript. Nr. 1631, 4to. Den er afgivet paa den Tid, da Jylland var besat af de Keiserlige og Kongen havde forelagt Spørgsmaalet om Armeens Indquartering paa Derne til deres Forsvar og til mulig Gienerobring af Jylland. Betænkningen er affattet i en præstelig Tone: den beklager, at der ere Følk i Armeen, som foragte det geistlige Embede, (maaskee catholske eller andre disfenterende Leietropper) og yttre det Haab, at man vel kunde faae skikkeligere Sol-

da ogsaa deslige Betænkninger, som afgaves til Regjeringen, neppe nogenſinde bleve synderlig paa-agtede, da Rigsraad og Konge, i al Fald med Adelen, toge Beslutning om alle administrative Gienſtande¹⁹¹). En frugtbarere Kilde til Andragender gav Stændernes indbyrdes Forhold, hvorpaa Rigsdagene maatte henlede Tanken, og hvorom enhver Stand havde derved Anledning til at yttre sig. Borgerstandens Klager over Adelen's Privilegier danne en sammenhængende Række af saadanne Forestillinger fra 1629 af, hvori ogsaa ofte Bondestandens Interesser finde Dmtale, og stundom tillige de Forhold, der stode i Forbindelse med det kirkelige Liv, saasom Adelen's Tiendefrihed og Bøndergaardes Nedlæggelse under Hovedgaardene; denne Stands jus patronatus og selvtagne Kirkeværgemaal, (til Kirkenes store Skade), dens Usurpation af Menighedens Kaldsret, dens Fæste af Kongens og Kirkens Tiende for en ringe Afgift¹⁹²). Men desuagtet synes Borgerstanden at have staaet ene med sin Klage; det er ikke bekiendt, at Geistligheden nogenſinde i Christian den Fjerdes Tid skulde have

dater; dernæst frabeder Standen Præstestabet Indquartering, fordi Præstens Embede medfører, at han til enhver Tid Nat og Dag skal være beredt til at forlade Hjemmet, naar han kaldes, og ikke vel kan dette, naar han har Krigsfolk i Huset; Standen lover fremdeles sine Bønner og Forbønner, og tilføjer endelig en Contribution af 6 Rdl. for hver Præst, samt Naturalpræstationer, medens Biskopperne tilbyde, En 500 Rdl., de Øvrige 200 Rdl.

¹⁹¹) Den Almene-Bæbning, hvorm Borgernes Betænkning af 1627 handlede, var allerede besluttet paa Herredagene i Colding 1626. (Schlegels Overs. af Slange 2 Bd. S. 301). Selv det, som kunde være forelagt Stænderne og bifaldt af dem i sin Almindelighed, blev sat i Værk af Regjeringen med en saadan Frihed, at det i Virkeligheden ofte kunde blive noget ganske Andet, end der var meent, som da Toldforhoielsen blev iværksat saaledes, at Adelen forbeholdt sig sin Toldfrihed: M o l b e ch s Udg. af Chr. IV. Breve I. S. 320, 336 - 337.

¹⁹²) Suhms Nye Saml. 1ste D. S. 198. Enkelte af disse Poster gienlyde endnu 1660. Baden Damm. Hist. 4 D. S. 509 og 511.

tiltraadt saadanne Bøsværinges eller fulgt Borgerfæbets Exempel. Der er ikke engang Spor af, at Geistligheden i Christian den Fierdes Tid har indgivet nogetjombelst Andragende af Standen som Rigsstand: den havde unegtelig ogsaa Adgang til Regieringen for sine Andragender giennem Bisfopperne (for Kirken) og Cansleren (for Universitetet), og behøvede derfor hverken at benytte Rigsdagene som Borgerstanden, eller at sege sine Organer i de til Rigsdagen deputerede Personer. Skulde imidlertid den geistlige Rigsstand nogensinde have indgivet deslige Andragender, (som det skete i Frederik den Tredies Tid) maae de vistnok antages at have angaaet Præstefalds Forbedring eller andre oecconomiske Fordele¹⁹³); thi for Standens aandelige Interesser vare hverken Rigsdagene Stedet eller Rigsdagsmændene (efter Kirkens daværende Forhold) de naturlige Organer. Man kunde forundre sig over, at Geistligheden ingenfænde bragte Kirkeformuens Bevarelse og Anvendelse, Skolevæsenets Fremme o. desl. under Forhandling, dersom man ikke fastholdt dette: at Rigsdagene ikke vare organiserede til nogen Discussion, og at netop Geistligheden havde den umiddelbare Adgang til Statskirkens Overhoved.

Saaledes bragte den geistlige Stands Optrædelse blandt Rigsstænderne ingen kirkelig Sag under Folkets Behandling, saalidet som den derigennem udøvede nogen kirkelig Indflydelse paa Rigets Anliggender; den var som en borgerlig Stand i Statens Hele, og deeltog som Skattestand i de statsborgerlige Anliggender. Men man kunde mene, at denne

¹⁹³) Ligesom 1652 (hvorum nedenfor) saaledes træffer det sig ogsaa 1632, at en af de betydeligste Forbedringer af endel Præstefald er sket kort efter en Rigsdag, (Pontopp. Ann. Eccl. III. 891 og Lange S. 748); men Kongebrevet, hvorved Forbedringen skete, motiveres alene ved Individets Klager og Ansøgninger.

Stilling maatte have øvet en Indvirkning tilbage paa de kirkelige Anliggendes Behandling, saaledes som dog Regieringen oftere kaldte andre Stænder, navnlig Adelen og Borgerne, til at afgive deres Betænkning om Love og Foranstaltninger, som angik dem; eller indrømmede dem staaende Former til at give deres Mening og Dnsfer tilkiende, saaledes som Adelen's Commissairer og Riobstedernes Marsmoder. Men dette var ingenlunde Tilfældet med Geistligheden. Kirkens Anliggender bleve endnu stedse behandlede som Regierings-sager. Saaledes da Christian den Fierde 1606 tænkte paa at affaffe Exorcismen, raadførte han sig med Rigsraadet og indhentede spredte Betænkninger fra Biskopperne og de theologiske Professorer¹⁹¹⁾; da han vilde opfylde Norges Dnsfe om en særegen Kirkelov, nedsatte han 1604 dette Riges Biskopper i en Comitee, og deres „Concept“ giennemgik og forandrede han selv „saa vidt ham syntes at kunne skee med god Skiel“ i Conformitet med den danske Kirke-Ordinants; og efterat det var prøvet af de kiobenhavnske Theologer, udgik den norske Kirke-Ordinants i Kongens Navn alene¹⁹⁵⁾. I Maret 1629 indkaldte Kongen alle de danske Biskopper til at samles med de theologiske Professorer for at gjøre det store Forslag til Kirketugtens og Kirketilstandens Forbedring, som udkom i Forordningen af 29 Mars 1629¹⁹⁶⁾, i det Kongen saaledes vel raadførte sig med Kirkens Intelligents blandt sine Embedsmænd, men ikke søgte en Stands Meningsyttring

191) Pontopp. Ann. Eccl. III. 560. Rohmann Exorcismens Historie. 1835.

195) Den norske Kirke-Ord. Afhvn 1607 og hos Paus 2, 458 fag. Slange S. 205 og 236. Den blev kun publiceret paa en Herredag, hvor den norske Geistlighed var fuldstændig repræsenteret.

196) Pont. Ann. Eccl. III. 770. Den findes paa Dansk hos Paus 2 D. S. 680 og er optaget i den store Recess 1643, 1 Bog.

giennem dens egne Deputerede. I de mangfoldige andre Forordninger og Necesser af kirkeligt og blandet Indhold er intet Spor af den geistlige Tilskyndelse, som Kongen vistnok har fulgt, end mindre af en geistlig Stands Samtykke; og hvor man udenfor Lovgivningen selv kan spore Kejserens eller Brochmanns Indskyndelse s. Ex. i Forordn. af 28 Febr. 1624 om den usforandrede augsburgske Confession¹⁹⁷), Ric. af 2 Mai 1646 om den nye Distributionsformel ved Nadsveren¹⁹⁸), indeholder netop den Enkeltes Indskyndelse Negationen af en geistlig Stands Ret til Deeltagelse i saadanne Regieringshandling. Det var saa langt fra, at man tænkte sig en saadan Ret, at den samme Konge, der fremhævede Geistligheden som borgerlig Rigsstand, og tilstod Kiøbstederne aarlige Sammenkomster, netop affskaffede Geistlighedens gamle frie Møder (Calenterne) og forordnede istedet, at Provsterne kunde, om det agtedes fornødent, samle Herredspræsterne for at meddele dem, hvad der var communiceret eller befalet paa Landemoderne¹⁹⁹). De to aarlige Landemoder, som samme Forordning indførte, vare ogsaa kun beregnede paa at ordne den geistlige Retspleie og give Biskoppen Leilighed til at forkynde Kongens og sin egen Villie — altsaa paa Dyrighedsfunction i Forhold til den geistlige Embedsstand, ikke paa at være et Organ for dennes eller Kirkens Ansæer. End mindre er der noget Spor af, at den geistlige Rigsstands tre adskilte Dele nogenstunde traadte i nogen samlet Forhandling²⁰⁰).

Det er altsaa, ligesom forhen, i Kongens og hans Mænds

¹⁹⁷) Hos Paus 2, S. 624.

¹⁹⁸) Mynster om Distributionsform. i Theol. Tidsskr. 3 Bd. S. 160; og Danske Mag. III. Bd. S. 128.

¹⁹⁹) Forordn. af 1 Mai 1618 hos Pontopp. Ann. Eccl. III. 710.

²⁰⁰) Det er saaledes paa flere Maader urigtigt, naar Mag. Hammerich siger i Talen om Rigsstænder, „at Geistligheden samlede aarlig provindsvis“ (a. St. i Nyt Hist. Tidsskr. S. 438).

Hænder, at Kirkens Anliggender vare betroede, og Geistlighedens Virksomhed som Rigsstand kan i det Høieste have havt den Indflydelse, at have bragt de kirkelige Overhyrder desto hyppigere sammen med hinanden og med Kongen; de kunde da overlægge med hinanden og forberede Kirkens Sager hos Kongen. Det er imidlertid kun en eneste Gang bekiendt, at Biskopperne i Christian den Fjerdes Tid benyttede en Rigsdag paa denne Maade. Da de alle (med Undtagelse af een) vare samlede i Kiøbenhavn 1608, have de, som Kirkens Foresatte, forenet sig med de theologiske Professorer om et Andragende til Kongen. Det omhandler Kirkens Mangler og Statsmagtens Understøttelse til Lære-Embedets og Kirketugtens Haandhævelse, frit Præstevalg, Skolens Trang til rigere Penge midler og Canonicaternes Anvendelse til Videnskabeligheds Fremme²⁰¹). Men dette Andragende kan ikke betragtes som udgaaet af Standens Repræsentanter paa Rigsdagen, da det er affattet i Biskoppernes eget Navn, paa Embeds Begne, ikke i Standens Navn; da det er underskrevet af det hele theologiske Facultet, der ikke kunde høre til Rigsdagsmændene, og da det er skrevet paa Latin alene til Kongen; medens Stændernes Andragender paa Rigsdagene i Regelen vare stillede til Konge og Rigsraad paa eensgang. Ved Hylningen 1610 gientog ogsaa nogle Enkelte af de samme Auctoriteter dette Bønnskrift i samme Form²⁰²). Det er et Sideskrift til hvad der skete ved en anden Leilighed, da Kong Christian den Fjerde 1627 benyttede tre Biskoppers Tilstedeværelse ved en Rigsdag, til at lade en kirkelig Rets sag undersøge af dem og Cansleren²⁰³), eller da Frederik den Tredie lod de paa

²⁰¹) Hos Pontopp. Ann. Eccl. III. 578.

²⁰²) Sammes. S. 593.

²⁰³) Holbec Chr. IV. Br. I. Bd. S. 306.

Rigsdagen i Kiøbenhavn 1650 samlede Biskopper afgive Betænkning over den lærde Skoleunderviisnings Indretning, skøndt Geistligheden dengang var repræsenteret af et stort Antal Provster tillige²⁰⁴⁾.

Af den geistlige Stands stænderiske Virksomhed i Christian den Fjerdes Tid har saaledes paa intet Punct de kirkelige Interesser havt nogen Fordeel, medens de hyppige Indfaldelser nødvendig maae have virket skadeligt paa det geistlige Embedes Gierning. Ei heller kunne de andre Led af den geistlige Rigsstand have høstet nogen Frugt af denne statsborgerlige Virksomhed, og Staten i sin Heelhed har, tildeels ifølge Rigsdagene's Formaal og ufuldkomne Organisation, ei heller lettelig faaet noget Bidrag til Statslivets Udvikling af denne politiske Virksomhed.

6. Den geistlige Rigsstands Virksomhed under Frederik den Tredie.

Men uden Geistlighedens Medvirkning havde dog Stænderne i Christian den Fjerdes sidste Tid begyndt at vinde noget større Betydning, om det end endnu ikke just viste sig paa Rigsdage. Adelen's Commissarer tiltog sig f. E. 1647 at give Raad i den udenlandske Politif²⁰⁵⁾, og Adelen tillod sig at „contradicere, hvad Kongen og Rigsraadet havde commanderet til Rigets Bedste“, hvilket Kongen dengang fandt meget utilbørligt, efterat han havde vænnet sig til at regiere med Raadet alene²⁰⁶⁾. Borgerstanden havde tiltvunget sig Ret til at vaage over sine Privilegiers Haandhævelse²⁰⁷⁾.

²⁰⁴⁾ Pontopp. Ann. Eccl. IV. 406.

²⁰⁵⁾ Slinge S. 1458.

²⁰⁶⁾ Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 332.

²⁰⁷⁾ I Borgerkabets Valgbrev ved Kongevalget 1648 fremhæves et vigtigt Brev af 1645, hvori der tilsiges dem, at enhver Byes Privilegier skal overholdes, og at de frit maae andrage for Regjeringen, naar det ikke skee. (Distrikt. i den Tjøttste Samling 4to, Nr. 1634).

Kun Geistligheden attraaede eller opnaaede Intet, medens vel Stemningen i det mindste i den academiske Deel af Standen kan have forberedt det, som skulde komme²⁰⁸). Disse Tændelser førte de danske Rigsdage over i et nyt Stadium, der omsider endtes med Regjeringsformens Forandring. Der holdtes vel endnu under Frederik den Tredie enkelte Rigsdage i den gamle Stil til Skattebevilling, f. Ex. den i Odense i Febr. 1657. Men flere Rigsdage bleve strax i Begyndelsen af Frederik den Tredies Tid holdte i Anledninger, som mere opfordrede Stænderne til selvstændig Optrædelse, saasom Kongevalg, Hylding og Kroning 1648, og Thronfølgervalg 1650²⁰⁹); og den sidste Rigsdag 1660 var en Appæl til hele Folket under Rigets Oplosningstilstand.

Bed den første Rigsdag til denne Konges Valg, hvortil allerede Christian den Fierde havde indkaldt Deputerede af Adels, Cleresie, Kiøbstemænd og Borgerkab²¹⁰), indeholdt Anledningen selv en stærk Opfordring til at tage Rigets almindelige Anliggender i Overveielse, tilligemed enhver Stænds

²⁰⁸) Döwals Process (i Ny D. Mag. VI. 210) og Gabels Vidnesbyrd, at Souverainitetsideen 1660 fandt allermeest Modstand blandt de Høilærde (Suhms Nye Saml. I Bd. S. 230).

²⁰⁹) Holberg (Danm. Hist. III. S. 89) nævner ogsaa en Rigsforsamling 1651, paa hvilken Kongen skulde have forelagt Spørgsmaal af den udenlandske Politikk; men det er rimeligt, at Rigsdag der er nævnet for Herredag.

²¹⁰) Indkaldelsesbrevet (Actstykker udg. af Høens lit. Selskab S. 12—13) er omtalt ovenfor Note 161. Det nævner »Bispen, Capitel og det ganske Cleresie,« hvori da Universitetet maa være indbefattet. Af de Ord, hvormed alle Underaatters Andeel i Sagen angives, maa det anses for klart, at Kongen ikke vilde udelukke Bøndernes Stand; men om den mødte, er vistnok tvivlsomt, da den i al Fald ikke er indbefattet under det Valgbrev, som kaldes Borgerkabets, eftersom dette er udsedt af Kiøbstedernes Fuldmagtige; men det turde være, at der var udfærdiget flere Valgbreve end de, som ere bevarede. See nedanf. Note 213 og S. 173.

Interesser. Rigsraadets Vælde var steget til det Høieste; det deeltog i Kongevalget „paa Kronens Vegne“, heed det i den officielle Statsact²¹¹⁾, og det var uvist, om ikke mægtige Indflydelser vilde modsætte sig Landets almindelige Ønske om Valget af Kongesønnen. En ny Haandfæstning skulde opfattes, og det gjaaldt for Adelen om at svække Rigsraadets Eneherredømme, selv om det skulde ske ved at giøre andre Stænder deelagtige i Magten. For Geistligheden var det i al Fald den første Haandfæstning, efterat den var blevet en Rigsstand. Skiondt det ikke blev Geistligheden, der spillede den betydeligste Rolle ved denne mærkelige Rigsdag, var det dog denne Stand, fra hvis Formand strax den lydelige Indsigelse mod Rigsraadets Overmod blev hørt. Ved Aabningsmødet yttrede Cansleren, at de andre Stænder skulde samtykke den, som Raadet valgte; men Laurids Mortensen Scavenius (Universitetets Rector) tog da de uadelige Stænders Ret i Forsvar og paa stod, støttet til den kongelige Indsættelse, at de maatte have deres Botum i Valget²¹²⁾. Geistlighedens Valgbrev var ogsaa allerede færdigt eller blev opsat samme Dag (17 April), og deri hedder det, at de „eligere og samtykke“ Hertug Frederik til Konge²¹³⁾. Først to Dage senere er Kiebstedernes Valgbrev udfærdiget; men det har samme Udtryk for denne Stands

²¹¹⁾ Holberg Danm. Hist. 3 D. S. 30.

²¹²⁾ Samme St. S. 25.

²¹³⁾ Mstrpt. i den Ibotiske Saml. 1631. 4to. Om det er det eneste Valgbrev af denne Stand, kunde muligens betvivles: det er udstedt af Biskopperne i menige Provsters og Præsters Navn, og det omtaler hverken Capitulares, som vare indkaldte, eller Universitetet, hvis Deputerede vare tilstede. Man kunde formode, at disse tvende Led af Standen havde udstedt særegne Breve; men paa den anden Side stiller dette sig unegtelig som en heel Rigsstands Botum ved Siden af de andre Stænders, Adels og Borgerstædets. De andre Led af den geistlige Stand ere da ikke komne til Orde. sefr. S. 173.

Deeltagelse i Valget²¹⁴). Den menige Adel var allerede af sine Committenter bunden til det samme Valg, og søgte de tvende andre Stænders Tiltrædelse dertil²¹⁵); men Adelen attraaede Mere hos Raadet, idet den tillige gjorde Paaastand paa Andeel i Udstedelsen af den endelige Valgact og af Haandsfæstningen. Den opnaaede ogsaa omsider det Første ved Valgacten af 4 Mai, medens Geistligheden og Borgerfabet vel bleve nævuede i Haandsfæstningen, men kun som de, der havde „bevilget og samtykt Kongen“.

Efter Sædvane androge Stænderne i Valgbrevene paa deres Privilegiers Confirmation; i det Geistligheden fulgte denne Skik, har den imidlertid tilføjet Duster og Andragender, der tildeels maae betragtes som dens Bidrag til Haandsfæstningen, tildeels angaae det Administrative. I det af samtlige 5 tilstedeværende Biskopper og en fjettes Fuldmægtig paa menige Provsters og Præsters Begne udstedte Valgbrev²¹⁶), bede de, at Hs. fyrstelige Raade og Danmarks Riges høivise Raad for Alting ville holde over den rette og rene Guds Ords Lærdom, befattet udi den angsburgske Confession, Anno 1530 udgaaet; at Kirkeordinantsen maa blive uforandret, og Standen uforkrænket beholde hvad Friheder Geistligheden af Arilds Tid fulgt have efter Kirkeordinantsen og andre kongelige Privilegier, og som de udi Bispernes Tid havde og af de forrige Konger ere givne og bekræftede; i Særdeleshed at den rette Religion maa haandthæves og fremmes, og Alt det afværges, som kan give Aarsag til falsk Lærdoms Forblandelse og Forstyrrelse af Underfaatternes Enighed i Troen; og

²¹⁴) Seendes sammesteds.

²¹⁵) Hist. Tidsskr. III. Bd. S. 382 fgg., hvor denne Rigsdags Historie oplyses med interessante Træk.

²¹⁶) Det er underskrevet af Brochmand, der altsaa ikke afholdtes af Cansleren fra at deeltage i Rigsdagen, som Pontopp. (IV. 391) siger.

„efter som Stormægt. Heib. Fyrste R. Frederik den Anden haver herom ladet udgaae 1543 sin alvorlige og strænge Mandat²¹⁷⁾, da ere vi underdanigst paa Guds og vores Embedes Begne begierendes, at samme christelige Ordning maa holdes ved lige“ til Betsignelse for Riget. De ere derhos underdanigst begierende, at hvis Indkomst ved fgl. Confirmation er lagt til det bispeelige Embede, maatte herefter Embedet uforringet følge, og hvad uden Bederlag er frafkommet, maatte komme dertil igien. „Saadant vil Gud vedertlægge Kongen og Rigsraadet med timelig og evig Betsignelse“²¹⁸⁾. Gudelig andrage de i Særdeleshed paa 3 Puncter: at der maa findes Midler til at forbedre de ringe Præstefald, ligesledes til Præsteenters nodtorstige Forsorgelse, samt at Præstestanden maatte snart befries fra de aarlige Contributioner, og naar Riget kom i bedre Stand, nyde sin Immunitet efter Kirke-Ordinantsen. Af alle disse Poster vare egentlig ingen nye: Opretholdelsen af den rene Lære og Præstefalds Forbedring vare allerede i Haandfæstningerne; Geistlighedens Privilegier vare ved hvert Thronfiste stadfæstede og indeholdtes i Haandfæstningernes almindelige Tilfagn om at holde hver Stand ved sine Friheder; Præsteenters Forsorgelse var lovet i

²¹⁷⁾ Man maa tænke paa Frederik den Andens Articuli pro peregrinis 1569, og den her indløbne Forvirring kan mulig tilskrives Afstriften, og vare opstaaet af, at Geistligheden har nævnet saavel Frederik den Andens Lov 1569 som Christian den Fierdes Necess af 1613.

²¹⁸⁾ Den særlige Fremhævelse af Bispeskolens Indkomster har ikke blot sin Grund i, at Biskopperne udfærdigede Actstykket, men ogsaa deri, at disse ikke vare grundede i Kirke-Ordinantsen, men beroede paa senere kongelig Donation (s. ovenf. S. 124). Men den er ikke uden Betydning, i det den viser, at de betragtede som eensartet dermed hvad der ellers var tillagt Kirken, ligesom det ogsaa fortæller Omværftheden, at de hidlede Alt af fgl. Privilegier og hverken antyde Kirkens Eiendomsret eller begiere Stadfæstelse paa det Kongebrev, hvori Frederik den Anden skulde have lyst Fred over Kirkegodset.

Kirke-Ordinantsen og forbedret ved adskillige Love senere; selv det specielle Punct, at den augsburgske Confession skulde være Lærens Rettesnor, og al anden Gudsdyrkelse være forbudt, var Landslov siden Forordn. 28 Febr. 1624 og Recessen 1643—1—3—2. Men nu blev dette sidste Punct optaget i Haandfæstningen selv, i det der tilføiedes i første Artikel: at „Kongen ikke vil tilstede, at Noget, som sig her i Rigerne nedfætter, maa have Frihed til nogen anden Religions Exercitium at bruge end den, som nu udi Rigerne brugelig er.“²¹⁹⁾ Og dette er det eneste Punct, som den danske Geistlighed qua Rigsstand kan antages at have indbragt i Rigets Grundlov: i det sextende Aarhundrede havde Adelen regnet dette til sin Sag, nu havde Religionen sin egen Rigsstand; og ved denne Leilighed sees den at have betragtet sig som en kirkelig Stand: den andrager „paa Guds og sit Embedes Vegne“, som de Catholske paa den hellige Kirkes, og vilde saaledes upaatvivlelig have bragt et nyt theokratisk Element ind i Statsforfatningen, dersom Stænderne paa denne Tid havde vundet den constitutionelle Betydning, hvortil der fra andre Sider stræbtes. Men Geistligheden holdt sig dengang til sit Eget, og sees ikke (med Undtagelse af Fordringen paa Stemme ved Kongevalget) at have deeltaget i de øvrige constitutionelle Bestræbelser. Dens Valgbrev holder sig endog indenfor besynderlig snevre Grændser, da det hverken omtaler Skolernes eller Universitetets eller Domcapitlernes Interesser og Privilegier; man maa næsten formode, at de to sidstnævnte Corporationer særligen have gjort deres Andragender, og at saaledes muligens tre Valgbreve ere udstedte af de geistlige Stænder, af hvilke vi kun kiende det ene, som den kirkelige Embedsstand udfærdigede.

²¹⁹⁾ Holberg Danm. Hist. 3 D. S. 30. Baden Danm. Hist. 4de Decl. S. 305.

Men medens Geistligheden blev staaende paa sit eget Gebet, var det denne Gang den menige Adels, der forsøgte at sprænge Rigsraadets Enevælde og udvidede Blikket til en Statsforfatning, hvorefter Haandfæstningen skulde optage Bestemmelser som dem: at Landet skulde tage ved Loven, og ingen Lov maatte udfomme, uden menige Stænder vilde vedtage den, at der aarlig skulde holdes Danehof i Nyborg, Skat paalægges efter Kong Hans's Haandfæstning, der endog fordrer Almuens Samtykke o. s. v. Hvorledes disse Fordringer efterhaanden bleve paralyserede, vedkommer os ikke her²²⁰); Resultatet blev, at Kongemagten vel blev indskrænket til det Yderste, men at Rigsraadet forblev i Besiddelse af hvad der fragik Kongen. Adelen havde vel ogsaa kun søgt sin egen Stands Fordeel og troede den sikret i Rigsraadets Vælde, muligt at dette ogsaa tilstedte den mere Andeel i Regjeringen end forhen²²¹); men den constitutionelle Idee blev grebet af de uadelige Stænder og forbandt sig med deres Krav paa lige Rettigheder med Adelsstanden. Fra denne Tid af findes da ogsaa den geistlige Stand at have forberedt gravamina til Rigsdagene, ligesom den borgerlige: den vilde overgive de første ved den af Rigsraadet udfrevne Hylingsdag 6 Juli 1648, hvor over 300 Geistlige vare tilstede; men da de ikke

²²⁰) De interessante Actstykker ere tildeels fremdragne i Hist. Tidsskr. III. Bd. S. 383 fgg. og Nyt Hist. Tidsskr. I. Bd. S. 410; men desuden findes endnu en vigtig Opsats af 21 April i det ovennævnte Manuskr. Thottske Saml. 1634. 4to.

²²¹) Man seer saaledes, at Adelen i Begyndelsen af Frederik den Tredies Regjering var factisk deelagtig i Skatteudskrivning, skiondt Haandfæstningen ingenlunde indrømmede den saadant. Durells Relat. hos Becker a. St. S. 2 og 10. Det fortæner især Dymarksombet, at en Herredag (hvortil Adelen skulde møde) skulde paalægge de tre andre Stænder Skat. ogsaa Herredagen 1651 (Høiberg 3, 89) synes at vidne om Adelsens Indflydelse paa Regjeringens Diplomatiik. (S. Note 209).

bleve modtagne, forbeholdtes de til Kroningen²²²). Vi fiende imidlertid hverken deres Indhold eller deres Skiebne; Borgerstandens blev efter et halvt Aars Forløb fuldstændigen afslaaede af Kongen og Rigsraadet²²³); de gif blandt Andet ud paa, at Kiøbstedernes Magistrat skulde træde i umiddelbar Forbindelse med Regieringen, og forskiellige Byrder lettes og Privilegier overholdes. Geistlighedens har mulig gientaget Andragendet om Præstefalds Forbedring; thi Kongen udstedte under 7 Dec. 1648 et Rescript til Biskopperne, hvori han, med Uttringer af sin Utilfredshed over de formeentlig ubesøiede Klager, paalægger Biskopperne at indsende Fortegnelse paa de meest trængende Præster og deres Indkomster til Cancelliet²²⁴).

Om Geistligheden ogsaa har frembaaret gravamina ved de følgende Rigsdage til Thronfølgervalget 1650 og Hyldingerne 1655²²⁵), er ubekendt: den strenge kongelige Forordning af 24 Nov. 1655 om Besøg af de udenlandske Ministres Gudsdyrkelse og Conventikler²²⁶) bærer ikke Præg af en saadan almindelig Dpfordring, jaalidet som andre kirkelige Foranstaltninger; men derimod er det tilfældt paa det statsborgerlige Gebet, at den geistlige Stand spiller sin betydeligste Rolle som Rigsstand.

²²²) Becker Saml. S. 2 og 6. Holberg Danm. Hist. 3 D. S. 41—42.

²²³) Breve af 20 Mai 1649 i Mstrpt. paa Kgl. Bibl. Gl. Saml. 4to. Nr. 2656.

²²⁴) Hofmann om Tjenden S. 113 og Pont. Ann. Eccl. IV. 393. Frugten blev dog endeei Kalds Forbedring, saaledes for Siøllands Stift ved Kongebrevet 18 Marts 1651 (Pontopp. Ann. Eccl. IV. 40.) og Zwerg. S. 202).

²²⁵) Denne Hylдинг, som savnes hos Riegels (Chr. V. Hist.), Larsen (Hist. Tidsskr. I. 325) og Hammerich (Nyt Hist. Tidsskr. I. S. 437), erfares af Durells Relat. hos Becker S. 70. For Norge foregik den 1656 (samme St. S. 332). Saaledes fandt endnu Provindsialhyldinger Sted efter Christian den Fjerdes Tid.

²²⁶) Holberg 3 D. S. 201.

Under det snarere forstærkede end formindskede Tryk af den herskende Adels Hovmod og Vælde, under en lænkebunden Konge, modnedes de Kræfter, der skulde omstode den bestaaende Forsatning, og kaldtes pludseligen til Virksomhed ved Rigets Ulykke og Oplosning i de svenske Krige. Kiøbenhavn's Stad brød Skillevæggen mellem Stænder: dens samtlige Iudbyggere af enhver Stand fik Adelsstandens Privilegier, og den blev en fri Rigens Stand, som i „Alt hvad til Rigets Bedste delibereres kunde, skulde have Stemme og Samtykke“²²⁷⁾. I det Hele faldt Toilerne ud af de Regierendes Hænder; Regieringen maatte støtte sig til den almindelige Villie, og i Kongens Omgivelser nærmede Tilstanden sig til et Democratie, i det han idelig indkaldte, raadspurgte og bnfaldt enhver Glasfe af Borgere²²⁸⁾. Men Enhver, der i Nøden folte for Fædrelandet, folte sig ogsaa som dets fribaarne Søn, og da Rigets Tilværelse var reddet, og Rigsstænderne samlede sig til den store Rigsdag i Sept. 1660, gif de med en Fasthed, som ingenfunde før, til at betænke Midlerne til Landets „Forsvar og Opkomst“²²⁹⁾. Det viste

²²⁷⁾ Holberg *Dann. Hist.* 3 D. S. 481. Rigsraadet havde i Nøden kun ønsket, at Stænderne maatte indkaldes i „Sager, som angik Udgift og Paalæg, hvorved større Villighed og ringere Had og Eftertale var at forvente“; (*Nyt Hist. Tidsskr.* S. 465) men Omstændighederne førte videre.

²²⁸⁾ Om den hele successive Udvidelse af Stændernes Deeltagelse i Regieringen i disse Aar, s. Hammerich i *Nyt Hist. Tidsskr.* I. Bd. S. 434 fgg. Det er imidlertid en Sag, der fortiente nærmere Oplysning. Naar der saaledes siges paa dette Sted, at Stænderne allerede 1657 reviderede Rigsraadet's Protocoller (a. St. S. 443 og 465), maa det ikke forstaaes altfor almindeligt; thi man seer, at Revisionen kun angik de bevilgede Contributioners Anvendelse til Militien, hvilken Revision (som Conseqvents af Contributionen) var noget Andet end det almindelige Indseende med Finantsernes Bestyrelse, som først 1660 just i Lighed dermed blev begieret. (Holberg 3 D. S. 458).

²²⁹⁾ Holberg 3 D. S. 465, og Badens *Dann. Hist.* 4 D. S. 435.

sig snart, at de uadelige Stænder vilde søge Rigets Oprensning gennem en lige Beskatning og fri Vortforpagtning af de Kronlehn, der hidtil havde ene tænt Adelen, ligesom at de vilde gøre deres Stemme gældende som Betingelse for Lovgivningen, i det de protesterede mod den udfomne Forordning, fordi den afveeg fra deres Bevilgning. Borgerkab og Geistlighed gjorde fælles Sag i disse Puncter, og Forhandlingernes Gang tilførte nu omsider i det sidste Dieblik disse Stænder den indre Organisation, som de hidtil havde savnet. Kongens Forslag gik ud paa en Skattebevilgning i en ny Form, (Consumptionen), der nødvendig maatte blive Gienstand for fælles Forhandlinger: Adelen havde strax givet sig Ordførere, og otte Dage efter Rigsdagens Begyndelse gave ogsaa de tvende andre Stænder sig en Secretair og en Sendingsmand²³⁰), uden dog at indskrænke sig til disses Tjeneste²³¹) og uden at opnaae nogen fast Form for en Standsbeslutning, der omfattede alle²³²). De enkelte Deputerede underskrev endnu, saamange der vilde eller kunde overtales dertil, og de tagne Beslutninger havde deres Bægt i Antallet af de Enige; hvorfor Geistlighed og Borgerkab ogsaa helst optraadte in corpore overfor Adelen og Rigsraadet. De gik da gierne Par og Par, een Geistlig og een Borger, (Universitetet havde trukket sig tilbage) for svuligen at vise den fuldstændige Enighed; men ligesom denne vistnok i det Enkelte havde sine Grændser²³³), saaledes er det navnlig utvivlsomt, at da de skred til det

²³⁰) Baden Danm. Hist. 4 D. S. 447.

²³¹) Samme St. S. 448, 476, 504.

²³²) See ovenf. S. 161 og Erik Dffens Beretn. hos Holberg 2. Udg. III. Deel (S. 11 af de imellem Pag. 464—465 indfudte 8 Blade.)

²³³) F. Er. naar Borgerkabet androg paa Ophævelsen af Kongelicenden i Kiøbstæderne, hvoraf Halvdelen var tillagt Præsten, og paa Inddragelse af Kannikedommer, Præbender og Vicarier. Baden a. St. S. 452—53 og 450 og 509.

sidste store Skridt, at gjøre Kongen fri og overlade ham Rigets Ordning, havde de ikke alle den samme Tanke dermed. Dette Skridt, hvorved den geistlige Stand forte an den 8 og 10 Oct. 1660, var ligesom Fuldbyrdelsen af dens politiske Mission; 10 Dage efter hylde de Tilstedeværende Arvekongen, og til den 14de Nov. indkaldtes de fraværende Biskopper samt Provsten og to Præster af hvert Herred til den supplerende Hylding. Fra den Tid af spores den geistlige Rigsstand kun lidet under de stænderske Functioner eller Commissioner, der drage sig igiennem denne Rigsdags øvrige Dage; man seer stundom de geistlige Stænder optræde hver for sig, og ved særskilte Suppliker af Universitetet, Capitler o. s. v. med Hensyn til deres arvede og forventede Privilegier bidrage til den totale Opløsning af Stændernes Betydning, indtil Standen i Begyndelsen af det følgende Aar endelig fremtræder sidste Gang som Rigsstand, da den underskrev Arve-Enevolds-Acten af 10 Jan. 1661. Denne gang fremtraadte den forsaavidt mere samlet end nogensinde, som samtlige Standens Medlemmer af Universitetet, Capitlerne og Kirken erklære, at de „med de andre Rigens Stænder“ have overgivet Kongen den souveraine Magt²³⁴). Men de underskrevne nu ikke ved Fuldmægtige, men alle Individier af Embedsstanden over det hele Land; og Geistligheden blev fra denne Tid af en Embedsstand, som den havde været forhen; kun Mindet om Standens politiske Selvstændighed blev forplantet en Tidlang i Skatte-Inddelingen af Folket og i enkelte juridictionelle Forhold.

Om den geistlige Stand selv almindelig havde ventet og attraaet en Fortsættelse af sin politiske Standsstilling i den nye Statsforfatning, er ikke just bekiendt. Men at der vare de, som tænkte sig noget Saadant, er klart af flere

²³⁴) Suhms Nye Saml. 1 Bd. S. 253. Jfr. Holberg Danm. Hist 3 D. S. 479.

Data. Midt under Rigsdagen indgaves et i Borgerstandens Navn forfattet Forslag, hvori det blandt Andet blev fordret, at Rigsraadet skulde udvides, og de nye Pladser besættes med to af Geistligheden og fire af Borgerstanden af hver af de større Provindsler²³⁵), og saa Dage derefter maa det Udkast til en Forfatning være blevet til, hvoraf man i Sammenhæng kan see, hvad det constitutionelle Partie, der ogsaa havde sine Tilhængere i de geistlige Stænder, havde tænkt sig. I en forkortet Redaction af Kongens Haandfæstning, som Skridt for Skridt følger den forrige i det, som den har bibeholdt²³⁶), er ikke blot den fulde Lighed mellem samtlige Stænder gennemført og Geistligheden nævnet overalt blandt disse²³⁷); men der tilføjes endog, at Kongen „vil fremdrage Danmarks Udel, Geistlig og Borgerlig Stand, og med Nogle af hver Stand styre og regiere Danmarks Rige“ — de Ord, der forhen vare sagte om Rigsraad og Udel alene. Ligeledes hedder det: at Kongen ikke vil begynde Krig, slutte Fred, giøre Forbund, paalægge Skat o. desl., „med mindre det skeer med samtlige Stænders Samtykke og Bevilgning“ — hvad der forhen var tilfaldt Rigsraadet alene. Saaledes vilde Geistligheden have vundet en constitutionel Plads i det regjerende Raad og i de lovgivende Rigsstænder, dersom dette Partie havde seiret. Dets Skiebne var endnu en Tidlang uafgjort. Endnu den 20 Octbr. formeentes det, at Geistlig-

²³⁵) Baden Danm. Hist. 4, S. 498. Schlegel (Statsret 1 Bd. S. 153) forstaaer det kun om de ledige Pladser og kun om 6 Personer i Alt. Men et andet senere Forslag (Baden S. 510) gik ud paa Valg af to af hver Stand til de ledige Pladser.

²³⁶) Suhms Nye Saml. 1 Bd. S. 238 fgg. Den antages opsat den 13de October.

²³⁷) Saaledes er her i den Anden Artikel ogsaa omsider Geistligheden nævnt blandt de Stænder, hvis Privilegier Kongen skal opretholde, hvor den hidtil savnedes i alle Haandfæstninger.

heden og Borgerstanden vilde paaatae nogen Indflydelse paa Sagerne, især Finantserne, Bestyrelse²³⁸); men da Rigsdagens endelige Resultat blev det absolute Dominium, maatte den opstillede Lighed mellem Stænderne finde sin Anvendelse i den nye Statsforvaltning. Det mangler ikke heller ganske paa Yttringer fra de uprivilegerede Stænders Side, der tyde paa, at man tænkte sig den geistlige Stand bestemt til at afgive Elementer til Statens Bestyrelse; saaledes anholdt Borgerstanden om, at til „Rentemesteres, Landsdommeres og Landcommisariers Charger maatte votes paa en Geistlig, eller Adelig, eller Borgerlig“, og at „den Resident, som til Sverrig forordnes, maatte være af geistlig eller borgerlig Stand“²³⁹). Men den nye Administration, som under 4 Nov. blev anordnet ved Provisional-Ordonnancen²⁴⁰), ignorerer ganske den geistlige Stand. Det forordnes, at der i alle fem Regjeringscollegier skal være Medlemmer af Rigsraadet, Adel og borgerlig Stand, men ved intet af dem, at der skulde være Medlemmer af geistlig Stand; og dog skulde det ene af dem (Rigsdrosten eller Statscollegiet) deliberere om, hvorledes Enighed saavel i Religionen som i verdslige Sager kan overholdes, og Canklerens Collegium (efter den paafulgte Instrux) foretage alle Supplicationer om geistlige og verdslige Embeder²⁴¹). Da Geheimeraadet atter blev sammensat af disse Collegiers Directeurer og Medlemmer af Rigsraadsstand, fik den geistlige Stand ei heller i dette nogen lovhemlet Plads,

²³⁸) Beckers Saml. 1 D. S. 430. Det var ogsaa overensstemmende med tidligere Andragender om Commissarier af alle tre Stænder, som skulde have Indseende med Rigets Indtægt og Udgift; see Baden Daam. Hist. 1 D. S. 455 og 459, samt Holberg Daam. Hist. 3 D. S. 458 (see Not. 228).

²³⁹) Baden Daam. Hist. 4 D. S. 510 og 512.

²⁴⁰) Holberg Daam. Hist. 3 D. S. 485.

²⁴¹) Baden a. Et. 1, 515.

og selv i det store Hofraad, som bestod af alle Collegiernes Medlemmer, maatte det samme blive Tilfældet. Over dette Raad stilles vel tilsidst „alle Stænders“ Sammenfaldelse i Udagt, hvorved da Geistligheden maatte tænkes at faae sin Plads; men det er bekiendt, at dette Punct efter 1660 aldrig kom til Anvendelse. Geistligheden fik saaledes ingen Andeel som Stand i Rigets Anliggender, og kun i Praxis kan man sige, at Kongen i Begyndelsen erindrede Standen ved at tildele Erkebiskop Svane en Plads i Collegium status — dog uden Rigsraaders Ret til at præsidere og derved atter til at sidde efter Tour i Geheimeraadet²¹²⁾ — og derhos ogsaa gav ham en Plads i Causlerens Collegium (jeneres Høiesteret); ligesom Kongen ogsaa udnævnte endee Professore og enkelte andre lærde til nogle af Pladserne i disse Collegier²¹³⁾. Men Lovgivningen for denne Statsordning kiender kun de to Stænder, adelig og borgerlig; og naar den imellem dem deler den hele Forvaltning, maa den vel antages at indbefatte de Medlemmer af den lærde eller geistlige Stand, som Kongen maatte ville vælge, under de Borgerlige's Kategorie. Imidlertid savnes saa meget en Plads for de kirkelige Anliggender i denne Statsforvaltning, at man ikke kan tvivle paa, at der paatænkes endnu en supplerende Ordning for disse, hvor da Geistligheden kunde faae sin Virkefreds. Svane var allerede den 29

²¹²⁾ Som Statsraad blev han 6te Medlem af Collegium status, men kun de fire første skulde præsidere.

²¹³⁾ Matthæsius, Bulche, Winding, Lange, Ernst, Scavenius o. fl. Baden D. S. 4, 544. 46—47. Düwals og Bogelsangs Beretn. i Beckers Saml. S. 210 og 433. 434). Svane blev navnlig brugt i adskillige vigtige Statsanliggender: han ledsagede Kongen til Norge og blev ladt tilbage der en kort Tid. I Statscollegiet drev han paa Krigscollegiets Aftakelse. (Sammeft. 255. 259. 267). Men det er ikke bekiendt, at han antog sig de Geistlige meget (Sammeft. 243 og Zwerg. Sæll. Cler. S. 275. 281).

Octbr. udnævnt til at være Præsident i Consistorium²⁴⁴); endnu den 24 Novb. skrives det fra Kiøbenhavn, at man var i Begreb med at oprette Collegier, hvoraf eet skulde være collegium consistoriale med Erkebiskoppen til Præsident²⁴⁵), og man har endnu Planen til et saadant Collegium, der skulde omfatte Kirken, Universitetet og Skolerne i enhver Retning²⁴⁶). Men denne Plan kom ikke til Udførelse: Svane blev kun Præsident i Universitetets Consistorium; og Kirkens Sager bleve indlagte under de alt oprettede Collegier som eneste Organer for Kongens Villie. I ethvert Tilfælde vilde ogsaa en saadan Administration ikke have givet Geistligheden som Stand Andeel i Rigets Anliggender, mere end de tvende militaire Stater fik en saadan. Ligesaa lidt indeholde de Privilegier, som den kirkelige Stand omsider under 24 Juni 1661 modtog giennem Biskopperne paa Landemoderne, et eneste Ord om nogen Ret, der skulde tilskrives Standen som Rigsstand. Naar Kongen senere hen udnævnte Medlemmer af Geistligheden til Matrikel-commissionen (ligesom af den militaire Stand)²⁴⁷), og til Lov-commissionen²⁴⁸), da er det kun den naturlige Folge af Sagernes Bessaffenhed, ikke en Anerkiendelse af Rigsstandens Ret til at deeltage deri.

Saaledes faldt den geistlige Stand efter Souverainitetens Indførelse sammen med den borgerlige fra Regies

²⁴⁴) Baden Danm. Hist. 4 D. S. 540, og J. Møllers Biographie af Svane, Hist. Calendar 1ste Aarg. S. 274.

²⁴⁵) Duvalls Beretn. hos Becker S. 211.

²⁴⁶) Den er endnu ikke trykt, men findes i Geheimearchivet. J. Møller siger, at Collegiet blev oprettet med Svane som Præsident og to andre kongelige Raad og endeeel anseete Geistlige og Professore, men at det snart igien blev ophævet (l.c.S.278). Dets Oprettelse maa betvivles, og det har i al Fald bestaaet saa kort, at det intet Spor har efterladt af sin Virksomhed.

²⁴⁷) Duvall a. St. S. 275.

²⁴⁸) Svane, P. Wandal, P. Wagger, P. Peth, Chr. Nold.

ringens Synspunct i Henseende til Andeel i Stats-Administrationen, og den blev i Henseende til dens særegne Gierning en Embedsstand. Som saadan paalagde Regieringen allerede ved Rescr. 24 April 1661 Præsterne, i Henhold til deres Embedes Pligt og Skyldighed, Oppebørselen af Mølletold og Græsgangspenge, hvilke Præsterne skulde indbetale giennem Provst og Biskop, og vogte sig for „ved vitterlig Forseelse at gjøre sig incapable det præstelige Embede videre at betiene“²⁴⁹). Dette var en ny Deeltagelse i Statens Anliggender; men den var begrundet paa Tjenesteforholdet, ei paa en Stands politiske Rettigheder. Disse kom først i Aaret 1834 forsaavidt igien tilsyne, som tvende Geistlige og een Universitetslærer skulde ved Kongens Valg have Sæde i Kongerigets Provincialstænderforsamlinger, og det politiske Kald var da begrundet paa de aandelige Interessers Lær, hvilke Standen tjente, og skulde tilføre Folkets almindelige Organ den Indsigt, som særligen kunde forudsættes hos denne Embedsstand.

Den korte politiske Bane, som den geistlige Rigsstand har gennemlebet i Danmark, giver et Moment til at domme om Rigets Statsforfatning i det 16de og 17de Aarhundrede. Man har kaldet den aristokratisk-monarkhisk og oligarkhisk. Ingen af disse Benævnelser er ganske betegnende, naar man taler om det egentlige statsretlige Princip, som laae bag ved de factiske Forhold; thi medens disse vistnok vise, at Magten var deelt mellem Kronen og et Aristocratie, der tvende Gange (1588 og 1648) stærkt nærmede sig til et Oligarchie i Rigsraadets snevre Kred, var der i Theorien stedse den Forsætning tilbage, at disse regierende Herrer handlede paa Folkets eller alle Indbyggers Begne (s. S. 108

²⁴⁹) Jfr. Hübers Actstykker vedf. Staden Aarhus. II. Deel, S. 151, og Zwergius Stell. Cler. S. 277.

og 181), og at disse kunde og maatte i visse Tilfælde indkaldes og høres af Regjeringen. Man kunde snarere kalde Forfatningens Theorie demokratiske-monarchisk, hvorlangt end denne Theorie var fjeru fra de factiske Tilstande; thi hvad Christian den Fierde udtalte i sit sidste offentlige Budskab til Rigets Stænder, at han egentlig ønskede hele Folket samlet, om det var muligt (s. S. 156), dette er den Grundtanke, som indeholder Nøglen til den hele Stænderinstitutionens Historie i Danmark: den forklarer, hvorledes den ene Rigsstand kunde komme op, den anden synke ned og forsvinde, idet man samlede efter en Form for Almuehedens Repræsentation, medens en tredje Stand kunde benytte sin Stilling ved Thronens Side til som Bedste-Borgere at tilegne sig den fælleds Magt og handle paa Alles Vegne.

Det er en ret mærkelig Parallel, at det demokratiske Princip, i sin Anvendelse paa en catholsk Stat, udøvede en lignende Virkning paa Stændernes Dannelse. Da man i Frankrige, hvor den høie Geistlighed udgjorde den første Række af Notablerne, 1788 vilde see Staten demokratisk repræsenteret, indkaldtes et betydeligt Antal af den lavere Geistligheds Repræsentanter; kun fik de i den catholske Stat Blads som Rigsforsamlingens første Stand; men denne geistlige Rigsstand forsvandt endnu hurtigere i Nationalforsamlingens altopflugende Borgerstand, og den tabte endog for en Tid i Revolutionens Storme sin Stilling som Embedsstand i Staten. I de senere demokratiske Forfatninger, hvor Adskillelse af Stænder, efter Revolutionens Forbillede, er udslettet, ville kun Individet af Standen, og da ikke i Kraft af deres Stand, kunne indtage en Plads i Folkens Repræsentation.
